

HANEFÎ USÛL MUHTASARLARININ GELİŞİMİ: (I) USÛLÜ'L-PEZDEVÎ VE HANEFÎ USÛLÜNDEKİ YERİ

Doç. Dr. Mehmet BOYNUKALIN*

Özet: Hanefî usûl eserleri içinde muhtasar metinler ayrı bir öneme sahiptir. Usûl ilminin nesilden nesile eğitim yoluyla intikali büyük ölçüde bu metinler üzerinden sağlanmıştır. Dolayısıyla bu metinlerin çeşitli yönlerden incelenmesi önem arz etmektedir. Bu metinlerin ilki ve en önemlilerinden birisi, müellifi Fahrüislam el-Pezdevî'ye (482/1089) nisbet edilerek adlandırılan *Usûlü'l-Pezdevî*'dir. Hanefî usûl tarihinde önemli bir yere sahip olan *Usûlü'l-Pezdevî* üzerine ihtisar ve şerh tarzında pek çok çalışma yapılmış ve bu metin kendisinden sonra yazılan Hanefî usûl metinleri ve eserleri üzerinde önemli ölçüde müessir olmuştur. Biz bu makalede *Usûlü'l-Pezdevî*'nin usûl tarihindeki yeri, sistematiği ve ayırt edici bazı özelliklerini tespit ve tahlil edeceğiz. Ayrıca bu eseri bazı yönlerden Serahsî (483/1090) ve Ebu'l-Yûsr el-Pezdevî'nin (493/1100) çalışmalarıyla mukayese edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hanefî usûlü, usûl muhtasarlari, Pezdevî, usûl tarihi.

تطور المختصرات الأصولية الحنفية: (١) أصول البزدوي ومكانته في أصول الأحناف
ملخص: إن المتون المختصرة من بين كتب الأصول عند الأحناف لها أهمية خاصة. فقد تحقق توارث علم الأصول من جيل إلى جيل في معظم الأحوال عن طريق تدريس هذه المتون. بناء على ذلك فإن تناول هذه المتون من نواحي مختلفة بالبحث والتدقيق له أهمية كبيرة. ومن أهم هذه المتون وأولها المتن المسمى بأصول البزدوي نسبة إلى مؤلفه فخر الإسلام البزدوي (١٠٨٩/٤٨٢). وقد تناول كثير من العلماء أصول البزدوي الذي له مكانة هامة في تاريخ أصول المذهب الحنفي بالاختصار والشرح، وصار لهذا المتن تأثير كبير على متون وكتب أصول الفقه الحنفي التي كتبت بعده. وقد قمنا في هذه المقالة ببيان وتحليل مكانة أصول البزدوي في تاريخ الأصول ومنهجيته وأهم سماته المميزة. كما قمنا بمقارنة أصول البزدوي بأصول السرخسي (١٠٩٠/٤٨٣) وكتاب أبي اليسر البزدوي (١١٠٠/٤٩٣) من بعض النواحي.

كلمات مفتاحية: أصول الأحناف، المختصرات الأصولية، البزدوي، تاريخ الأصول.

The Development of The Hanafi Methodology Compendiums: (I) Usûl al-Pazdawi and its Place in Hanafi Methodology

Abstract: Compendiums have a special place within the Hanafi law methodology. Transmission of Hanafi methodology has been provided largely through these texts, from generation to generation through education. Therefore, it is important to examine these texts from various directions. One of the most important of these texts is Usûl al-Pazdawi, which is named after the author Fakhr al-Islam al-Pazdawi (482/1089). Much work has been done on the Usûl al-Pazdawi -which has an important place in the history of Hanafi methodology- in the form of summary and commentary, and this text has had a significant influence on Hanafi methodology texts and works written afterwards. In this article we will observe the place of Usûl al-Pazdawi in the history of methodology, and analyze its systematical approach and some distinctive features of this work. We will also compare this work in some ways with the works of Sarakhsi (483/1090) and Ebu'l-Yusr al-Pazdawi (493/1100).

Keywords: Hanafi methodology, usûl compendiums, Pazdawi, history of methodology.

* İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mehmetboynukalin@sehir.edu.tr

GİRİŞ

A. Müellifin Hayatı

Usûlü'l-Pezdevî'nin müellifinin tam adı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerim b. Musa b. İsa b. Mücahid, Ebu'l-Usr Fahrülislam el-Pezdevî'dir. 400/1010 civarında doğmuştur. Nesef'ten¹ altı fersah (yaklaşık otuz km.) uzaklıkta, Buhara yolu üzerinde bir kale-şehir olan Pezde'ye mensuptur.² Bir ilim ailesinden gelen³ Fahrülislam el-Pezdevî eserlerindeki üslubunun zorluğu sebebiyle Ebu'l-Usr, kardeşi Sadrülislam ise üslubunun kolaylığı sebebiyle Ebu'l-Yüsr künyesini almıştır.⁴ Hanefî fakih ve usûlcülerin büyüklerinden sayılan Fahrülislam el-Pezdevî Buhara ve Semerkand'ın ilim havzasında yetişerek Maverâünnehir'in meşhur âlimlerinden biri olmuştur. Babasından⁵ ve Şemsüleimme el-Halvânî (452/1060),⁶ Ebû Hafs Ömer b. Mansur el-Hanbî el-Buhârî

- 1 Günümüzde Karşı adıyla bilinen Nesef ve Buhara şehirleri Özbekistan sınırları içindedir; bk. Ramazan Şeşen, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, VI, 363; Murteza Bedir, "Nesefi, Ebü'l-Berekât", *DİA*, 2006, XXXII, 567.
- 2 Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed el-Mervezi es-Sem'ânî (562/1166), *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Haydarabad 1382/1962, II, 201.
- 3 Pezdevî'nin büyük dedesi Abdülkerim b. Musa (390/1000) fakih, muhaddis ve kelâmcı olup İmam-ı Matürîdî'nin (333/944) öğrencilerindendir; bk. Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî (775/1373), *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâtü'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulvî, Kahire 1413/1993, II, 458. Babası da âlimlerden olmakla birlikte hakkında bilgi yoktur. Oğlu Kadî Hasan b. Ali de (557/1162) ulemadan olup Buhara kadılığı yapmıştır; bk. *a.g.e.*, II, 76.
- 4 Sadrülislam Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî (421-493/1030-1100). Hanefî kelâmcı ve fakihdir. Babasından ve Şemsüleimme el-Halvânî'den ders almıştır. Maverâünnehir'de yetiştirdiği birçok fakih arasında Necmeddin en-Nesefi ve Alâeddin es-Semerkandî bulunur. Semerkand kadılığı yapmış ve Buharâda vefat etmiştir. Kelâm, fıkıh ve usûl alanında eserleri bulunmaktadır. *Mârifetü'l-hüceci's-şer'iyye* adlı fıkıh usûlü eserinin iki ayrı neşri bulunmaktadır (nşr. Abdülkadir b. Yasin el-Hatib, Beyrut 1420/2000; nşr. Marie Bernard-Eric Chaumont, Kahire 2003); bk. Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefi (537/1142), *el-Kand fi zikri ulemai Semerkand*, nşr. Yusuf el-Hadi, Tahran 1420/1999, s. 703-704; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî ez-Zehebî (748/1348), *Siyerü a'lâmi'n-nübela*, nşr. Şuayb el-Arnaut ve diğerleri, Beyrut 1405/1985, XIX, 49; Kureşî, *Cevâhir*, IV, 98-99; Kasım b. Kutluboğa (879/1474), *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dimaşk-Beyrut 1413/1992, s. 275; Kınalızade Alaeddin Ali b. Emrullah el-Hamidî (979/1572), *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, nşr. Muhyi Hilal es-Serhan, Bağdad 1426/2005, II, 101-102; Ali b. Sultan Muhammed el-Karî (1014/1605), *el-Esmari'l-ceniyye fi esmai'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülmuhsin Abdullah Ahmed, Bağdad 1430/2009, II, 622, 723-724; Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay el-Leknevî (1304/1886), *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Darü'l-Kitabî'l-İslamî, tsz., s. 188; Muhammed Aruçî, "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr", *DİA*, 2007, XXXIV, 266-267. Aşağıda bu eserin *Usûlü'l-Pezdevî* ile bir mukayesesi yapılacaktır.
- 5 Pezdevî'nin babası Muhammed b. Hüseyin'in hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.
- 6 Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî. Meselede müctehid âlimlerden sayılan meşhur Hanefî fakihidir. Buharâda yaşamıştır. Öğrencileri arasında Pezdevî kardeşler ve Serahsî gibi birçok âlim bulunur. Fıkha dair birçok eserinden *Mebusut'u* ve kıyamet alametlerine dair bir eseri günümüze ulaşmıştır; Zehebî, *Siyerü a'lâm*, XVIII, 177-178; Kureşî, *Cevâhir*, II, 429-430; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 189; Hayreddin ez-Ziriklî (1396/1976), *el-A'lâm: Kamusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arab ve'l-müstâribin ve'l-müsteşrikin*, Beyrut 2002, IV, 13; Kamil Şahin, "Halvani", *DİA*, 1997, XV, 383.

el-Bezzaz (460/1068 sonrası)⁷ ve Ebu'l-Velid Hasan b. Muhammed el-Belhî ed-Derbendî (456/1064)⁸ gibi âlimlerden ders almıştır. Buhara ve Semerkand'da müderrislik ve kadılık yapmıştır. Öğrencileri arasında meşhur fakih ve usûlcü Alâeddin es-Semerkandî (539/1144),⁹ Ebu'l-Mealî Zahîrüddin Ziyad b. İlyas,¹⁰ Bilâd-ı Rum (Anadolu) kadısı diye meşhur olan Ebû Said Abdülmecid b. İsmail el-Kaysî el-Herevî (537/1143)¹¹ ve Semerkand hatibi Ebu'l-Mealî Muhammed b. Nasr el-Medînî (555/1160)¹² bulunur. Necmeddin en-Nesefî (537/1142) Pezdevî'yi Nesef'te bir defa gördüğünü, ama kendisinden hadis rivayet etmenin nasip olmadığını ifade etmiştir.¹³ Bununla birlikte Abdülaziz el-Buhârî (730/1329) *Usûlü'l-Pezdevî*'yi Nesefî tarikiyle müellifinden rivayet etmektedir.¹⁴ Nesefî'nin kendi ifadesine bakılırsa bu rivayetin okuma ve ders yoluyla değil, ama icazet yoluyla olması ihtimal dahilindedir. Semerkand'ın 80 km. güneyindeki Kiş'te (Kis, günümüzde Şehrîsebz) 5 Recep 482 (13 Eylül 1089) tarihinde vefat eden Fahrülislam el-Pezdevî'nin naaşı buradan taşınarak Semerkand'da defnedilmiştir.

Pezdevî'nin fıkıh, kelâm, usûl ve tefsir gibi alanlarda eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerden fıkha dair *el-Mebsût*'unun eksik bir nüshası, *Şerhu'l-Câmiî's-sağîr*, *Şerhu'z-Ziyâdât* (veya *Şerhu Ziyâdâti'z-Ziyâdât*), *Zelletü'l-kârî* ve kelâma dair *el-Müyesser fi'l-kelâm* ve *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* adlı eserlerinin yazmaları günümüze

-
- 7 Dedelerinden birisi Hanb lakabıyla meşhurdur. Zamanında Maveraünnehir'in hadis âlimiydi; bk. Sem'ânî, *Ensâb*, V, 207; Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut 1424/2003, X, 158-159; İbn Nasrüddin (842/1438), Şemseddin Muhammed b. Abdullah ed-Dımaşkı, *Tavzihü'l-Müstebeh*, nşr. Muhammed Nuaym el-Arak Susi, Beyrut 1993, I, 282.
- 8 Hadis hafızı ve sufidir. Hadis talebi için Maveraünnehir'den İskenderiye'ye uzanan yolculuklarda bulunmuş, Dımaşk ve Nisabur'da hadis rivayet etmiştir. Öğrencileri arasında Hatib-i Bağdadî bulunur. Semerkand'da vefat etmiştir; bk. İbn Asakir (571/1176), Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan, *Tarihu Dımaşk*, nşr. Ömer b. Garame el-Amrî, Beyrut 1419/1998, XIII, 383-384; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, X, 69; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffaz*, Beyrut 1419/1998, III, 232.
- 9 Alâeddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. *Tuhfetü'l-fukaha* adlı fıkıh ve *Mizanü'l-usûl* adlı usûl eserinin müellifidir; bk. Kureşî, *Cevâhir*, III, 18, 64, 83; Leknevî, *Fevâid*, s. 158; Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alaeddin", *DİA*, 2009, XXXVI, 470-471.
- 10 *Hidâye* müellifi Merginanî'nin (593/1197) fıkıh ve hilaf dersi aldığı hocalarındandır. Fergana'nın meşhur âlimlerindendi. Vefat tarihi bilinmemektedir; bk. Kureşî, *Cevâhir*, II, 213-214.
- 11 Hanefî fakih ve usûlcüdür. Maveraünnehir bölgesinde birçok âlimden ders almıştır. Bağdat, Basra, Hemedan ve Anadolu'da ders vermiştir. Kayserî'de vefat etmiştir. Usûl, fûrû ve tarih alanında eserleri bulunmaktadır; bk. Kureşî, *Cevâhir*, II, 465; Leknevî, *Fevâid*, s. 112; Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *Hedîyyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, İstanbul 1951-1955, I, 619; Zirikli, *A'lâm*, IV, 148; Ömer Rıza Kehale (1987), *Mucemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1414/1993, II, 308.
- 12 450 yılında doğmuştur. Pezdevî kardeşlerden ders almıştır; bk. Leknevî, *Fevâid*, s. 202.
- 13 Necmeddin en-Nesefî, *el-Kand*, s. 554.
- 14 Alaeddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî (730/1329), *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, yy., tsz., Darü'l-Kitabî'l-İslamî, I, 4.

ulaşmıştır.¹⁵ 120 cilt olduğu söylenen *Keşfü'l-estâr* adlı tefsiri,¹⁶ *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı muhtasar *Şerh*,¹⁷ *Şerhu'l-Câmiü'l-kebîr*, *Ganâü'l-fukaha* ve *Sîretü'l-mezheb fi sıfeti'l-edeb* gibi eserleri ise günümüze ulaşmamıştır.

Özellikle incelemesi sadedinde olduğumuz *Usûl* (*Usûlü'l-fıkh*, *Usûlü'l-Pezdevî* veya *Kenzü'l-vusûl ila marifeti'l-usûl*) adlı eseri meşhur ve matbudur.¹⁸ Birçok bas-kısı bulunan bu eser Hanefî usûlünün temel kaynaklarından biridir. Kendisinden önceki Hanefî usûl düşüncesini başarıyla özetlediği, ve geliştirip sistematize ettiği için usûl tarihinde önemli bir yer edinmiş ve sonraki usûl eserlerinin vazgeçilmez bir kaynağı olmuştur. Birçok şerh ve ihtisar çalışmasına konu edilen ve hadislerinin tahriri yapılan bu eser kendisinden sonra yazılan medrese kitaplarının da temel dayanağını oluşturmuştur.¹⁹ Abdülaziz el-Buhârî (730/1329) Pezdevî'nin kısa ve öz olan bu eserinden başka usûle dair geniş bir eserinin bulunduğunu ve bu eseri hocası Muhammed b. İlyas el-Maymergî'nin mütalaa ettiğini ifade etmiş, ancak eserin adını vermemiştir.²⁰ Pezdevî'nin, Debûsî'nin (430/1039) *Takvîmü'l-edille* adlı eseri üzerine bir şerhi de bulunmaktadır. Bu eser günümüze ulaşmamıştır; ancak Abdülaziz el-Buhârî ve başka Hanefî usûlcüler birçok yerde bu esere atıfta bulunur.²¹ Aynı eseri özetleyen Pezdevî'nin *Muhtasarü Takvîmi'l-edille* adlı, günümüze ulaşmayan bir eseri daha bulunmaktadır. Abdülaziz el-Buhârî bu esere de atıfta bulunur.²²

-
- 15 Bu eserlerin yazmalarının yerleri için bk. Carl Brockelmann (1956), *Geschichte der arabischen Litteratur* (GAL), Leiden 1943-1949, I, 460; a.mlf., *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband* (GAL Suppl.), Leiden 1937-1942, I, 637-638; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Sâid Bekdaş, Beyrut 2014/1436, naşirin girişi, s. 20-22; Murteza Bedir-Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA*, 2007, XXXIV, 264-266.
- 16 Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah (1067/1657), *Keşfü'z-zunûn an esami'l-kütübi ve'l-fünûn*, nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1360-1362/1941-1943, II, 1485; Leknevî, *Fevâid*, s. 124.
- 17 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 553.
- 18 Karaçi: Mir Muhammed Küttübhan, ts.; nşr. Sâid Bekdaş, Beyrut 2014/1436. Ayrıca muhtelif şerhleriyle birlikte çok kez basılmıştır. Aşağıda bu şerhlere ve baskılarına değinilecektir.
- 19 Muhammed Mazhar Beka, *Mucemü'l-usûliyyin (A'lâmu usûli'l-fikhi'l-İslami ve musannefatuhum)*, Mekke 1420, III, 270-275.
- 20 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* I, 18.
- 21 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 50, 52, 105, 115, 131; Sadeddin Me'sud b. Ömer et-Teftâzânî (792/1390), *et-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, Kahire: Mektebetü Subeyh, ts., II, 207; Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emirhac el-Halebî (879/1474), *et-Takrir ve't-tahbir*, Beyrut 1403/1983, III, 267.
- 22 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 128, II, 395, III, 15; a.mlf., *Gayetü't-tahkik*, Leknev 1293, s. 73. Fahrülislam el-Pezdevî'nin hayatı ve eserleri için bk. Necmeddin en-Nesefî, *el-Kand fi zikri ulemai Semerkand*, s. 554-555; Sem'ânî, *Ensâb*, II, 201; Kemaleddin Abdürrezzak b. Ahmed eş-Şeybanî İbnü'l-Fuvatî (723/1323), *Mecmaü'l-âdâb fi mucemi'l-elkâb*, nşr. Muhammed el-Kazım, Tahran 1416, III, 86-87; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, X, 512-513; a.mlf., *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 602-603; Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedî (764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyat*, nşr. Ahmed el-Arnaut - Türki Mustafa, Beyrut 1420/2000, XXI, 283-284; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudriyye*, II, 594-595; Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun el-İşbili (808/1406), *Divanü'l-mübtedei ve'l-haber fi tarihi'l-Arabi ve'l-Berber*, nşr. Halil Şehade, Beyrut 1408/1988,

İbn Kemal Paşa'nın (940/1534) fakihlerin tabakaları üzerine meşhur yedili taksiminde Pezdevî mezhep imamından nakil olmayan meselelerde müctehidlerden sayılmıştır.²³ Pezdevî'nin kendi ifadelerinden de usûl ve fıkıh meseleleri üzerinde söz söyleme ve icihad etme yetkisini kendisinde gördüğü anlaşılmaktadır; zira taklidi kötüleyerek “Kim delilsiz amel etmeye başlarsa batıl olan taklide düşmek zorunda kalır” demektedir.²⁴ Öte yandan bir usûl meselesinde görüşünü değiştirdiğini ifade ederek meseleler üzerinde tefekkür ettiğini ve gerekli gördüğü takdirde görüşünü değiştirmekten çekinmediğini ortaya koymaktadır.²⁵

Pezdevî'den Sem'ânî (562/1166) ve Kureşî (775/1373) “sahibü't-tarîka ala mezhebi Ebî Hanîfe”, Zehebî (748/1348) “sahibü't-tarîka fî'l-mezheb”, Safedî (764/1363) “sahibü't-tarîka ale'l-mezheb” gibi ifadelerle söz etmektedir.²⁶ Bu ifadeyle Pezdevî'nin Hanefî mezhebinin mesailini açıklama ve savunma konusunda belirli bir yöntem ortaya koyduğu belirtilmektedir. Esasen *Usûl*'üne, özellikle de illetin tespitiyle ilgili yöntemler bahsine bakıldığında onun bu konudaki yetkinliği açıkça görülmektedir. İbn Haldun da (808/1406) aynı gerçeği ifade etmiştir. Fıkıh usûlünün gelişimi hakkında önemli değerlendirmelerde bulunduğu sözlerinde İbn Haldun, Pezdevî'nin Hanefî/Fukaha yöntemi üzerine en güzel yazan âlimlerden biri olduğunu ve usûl konularını kuşatıcı bir şekilde ele aldığını, ayrıca onun “cedel” ilminde bilinen ve izlenen bir yönetime sahip olduğunu belirtmektedir.²⁷

B. Pezdevî'nin Yaşadığı Dönem

Hicri 400-482, miladi 1010-1089 yılları arasında yaşayan Pezdevî Karahanlılar ve Selçuklular'ın hâkimiyetine şahit olmuştur. Karahanlı hükümdarı İlighan Nasr b. Ali 389/999 tarihinde Buhara'yı ele geçirerek Samaniler'e son vermiş ve

I, 577, 579; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 205-206; Kınalızade, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, II, 99-100; Ali el-Karî, *el-Esmarü'l-ceniyye*, II, 517-518; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 112, 467; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 124; Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli ala Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1945, I, 34; a.m.f., *Hediyetü'l-ârifin*, I, 693; Abdullah Mustafa el-Meragî, *el-Fethü'l-mübin fî tabakâtü'l-usûliyyin*, nşr. Muhammed Ali Osman, Kahire 1366/1947, I, 263; Zirikli, *A'lâm*, IV, 328-329; Kehhale, *Mucemu'l-müellifin*, II, 501; Beka, *Mucem*, III, 268-270; Ebu't-Tayyib Mevlûd es-Serîrî es-Susî, *Mucemu'l-usûliyyin*, Beyrut 1423/2002, s. 363-364; Murteza Bedir-Ferhat Koca, “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, *DİA*, 2007, XXXIV, 264-266.

23 İbn Abidin (1252/1836), Muhammed Emin b. Ömer, *Reddül-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*, Beyrut 1412/1992, I, 77.

24 Fahrülislam el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî* (Karaçi), s. 273.

25 Fahrülislam el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 325.

26 Sem'ânî, *Ensâb*, II, 201; Zehebî, *Siyerü a'lâm*, XVIII, 602; Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedî (764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyat*, nşr. Ahmed el-Arnaut – Türki Mustafa, Beyrut 1420/2000, XXI, 283; Kureşî, *Cevâhir*, II, 594.

27 İbn Haldun, *Divân*, I, 577.

Karahanlılar Maverâünnehir bölgesine hâkim olmuşlardır. Sultan Alparslan muhtemelen Karahanlılar'a son vermek amacıyla 200.000 kişilik bir orduyla hareket etmiş, ancak 465/1072 yılında suikasta uğrayınca bu sefer sonuçsuz kalmıştır. Sultan Melikşah 480/1087 yılında Maverâünnehir'e sefer düzenleyerek Buhara ve Semerkand'ı ve bölgedeki diğer kale ve şehirleri tamamen ele geçirmiş ve Karahanlı Sultanı Ahmed Han'ı esir alarak İsfahan'a götürmüştür. Ancak Selçuklular Maverâünnehir bölgesini kendilerine bağlı Karahanlı emirler vasıtasıyla yönetmeye devam etmişlerdir.²⁸ Dolayısıyla hayatının son iki yılı dışında Pezdevî Karahanlılar'ın hâkimiyeti altında yaşamıştır. Karahanlılar 840-1212 yılları arasında Maverâünnehir ve Doğu Türkistan bölgelerinde hüküm süren bir Türk-İslam hanedanıdır.²⁹ Bölgeyi yöneten devletler Türk kökenli olduğu gibi bu bölgenin halkı da çoğunlukla Türklerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Pezdevî'nin Türk asıllı olması kuvvetle muhtemeldir. Çevreye bakıldığında ise kimi zaman Karahanlılar arasındaki iç çekişmelere müdahale eden ve genelde onlarla iyi geçinen Gazneli Devleti bulunmaktadır. Öte taraftan İslam dünyasında genel bir dağınıklık ve parçalanma yaşanmaktadır. Abbasi hilafeti devam etmekle birlikte halifenin fiilî gücü pek kalmamış ve İslam dünyası her bir bölgede hâkim olan muhtelif devletler tarafından yönetilmektedir. Selçuklular bu dönemde doğuda en güçlü devlettir. Mısır ve çevresinde Şii Fatımi devleti hüküm sürerken Fas ve Endülüs civarında ise Murabıtlar yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dağınıklık sonucu yüzyılın sonuna doğru 492/1099 yılında Haçlılar Kudüs'ü işgal etmişlerdir.

İlmî açıdan bakıldığında Pezdevî'nin yaşadığı V. yüzyıl İslami ilimlerin, özellikle de fıkıh ve usûlünün mezheplerin yerleşmesi vasıtasıyla istikrar kazanmaya başladığı bir dönemdir. Her bir mezhebin âlimleri bu dönemde mezheplerinin fıkıh ve usûl anlayışını yansıtan temel eserler vermişlerdir. Hanefîler'den Kudûrî (428/1037), Debûsî (430/1039), Saymerî (436/1045), Serahsî (483/1090), Mâlikîler'den Bakıllânî (403/1013), Kadı Abdülvehhab el-Mâlikî (422/1031), İbn Abdülber (463/1071), Bâcî (474/1081), Şâfiîler'den Mâverdi (450/1058), Beyhakî (458/1066), Hatîb-i Bağdâdî (463/1071), Ebû İshak eş-Şirazi (476/1083), Cüveynî (478/1085), Hanbelîler'den Kadı Ebû Ya'lâ (458/1066), Kadı Abdülvehhab el-Hanbelî (476/1083), Zâhirîler'den İbn Hazm (456/1064) ve Mutezile'den Kadı Abdülcebbar (415/1025), Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (436/1044) gibi birçok fıkıh ve usûl âlimi önceki asırların birikimini yansıtan, özetleyen ve sistematize eden kıymetli eserler vermişlerdir. Pezdevî de bu âlimlerden birisi olup özellikle Hanefî usûlünde en etkili eserlerden birini telif etmeye muvaffak olmuştur.

28 Osman Gazi Özgüdenli, "Maverâünnehir", *DİA*, 2003, XXVIII, 179.

29 Abdülkerim Özeydin, "Karahanlılar", *DİA*, 2001, XXIV, 404-412.

C. Usûlü'l-Pezdevî'nin Yazma ve Baskıları

Usûl tarihindeki yeri ve önemine binaen bu eserin şerhleriyle birlikte olanları dışında pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.³⁰ *Usûlü'l-Pezdevî* ilk olarak Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrar* adlı şerhinin hamişinde basılmıştır.³¹ Bu baskıda birçok matbaa hatası ve eksikler bulunmaktadır.³² İlk müstakil neşri Karaçi'de Mir Muhammed Kütübhaneye, Merkez-i ilim ve adab adlı yayınevi tarafından yapılmış, tarihsiz, ancak eski bir Hint baskısıdır. *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-vusûl ila ma'rifeti'l-usûl)* adıyla yapılan bu baskının hamişinde Kasım b. Kutluboğa'nın (879/1474) *Tahricü ehadisi Usûlü'l-Pezdevî'si* de matbudur (s. 1-363). Bu baskının sonunda ek olarak Ebu'l-Hasan el-Kerhî'nin (340/952) *Usûl'ü Necmeddin en-Nesefî'nin* (537/1142) zikrettiği örneklerle birlikte basılmıştır (s. 365-376). Ardından Muhammed Abdürreşid en-Numani'nin (1915-1999)³³ *Pezdevî'nin terceme-i haline dair bir araştırması* gelmektedir (s. 377-387). Sâid Bekdaş bu baskıda birçok hata ve kimi yerde beş satıra varan eksiklikler bulunduğunu ifade etmiş, ancak bunların nerelerde olduğunu göstermemiştir. *Keşfü'l-esrar*'la birlikte Muhammed el-Mutesim-billah el-Bağdadi tarafından yapılan neşrinde de (Beyrut 1997) birçok hata bulunmaktadır. Siğnakî'nin (714/1314) *el-Kâfi* ve Bâbertî'nin (786/1384) *et-Takrîr* adlı şerhlerinde mevcut olan baskısı da Karaçi neşrinden alınmıştır.³⁴

Usûlü'l-Pezdevî'nin ikinci müstakil neşri ise Sâid Bekdaş tarafından yapılmış ve bu baskının hamişinde de Kasım b. Kutluboğa'nın *Tahric*'i neşredilmiştir.³⁵ Naşirin girişinde iki eser, müellifleri ve neşirde esas alınan yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiş ve kıymetli ilmî tespitlerde bulunulmuştur (s. 5-85). Bu neşirde *Pezdevî'nin Usûl'ü* tahkik edilmiştir (s. 89-794). Ancak en eskisi 651 (1253) tarihli on nüshaya dayandığını belirten ve bu nüshalar hakkında bilgi veren naşir, dipnotlarda sadece manaya etki eden önemli farklara yer verdiğini ifade etmiştir.³⁶ Dolayısıyla 700 sayfayı aşan ve on nüshanın karşılaştırıldığı bu eserin sadece 21 sayfasında nüsha farklarına değinilmiştir. Kanaatimizce tahkikte “manaya etki

30 Meselâ www.isam.org.tr (erişim: 21/10/2017) adresinde bulunan Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı'nda yapılan basit aramada 77 yazma çıkmaktadır. Bir çalışmada ise *Usûlü'l-Pezdevî* için 108 nüsha zikredilmiştir; bk. *el-Fihristü's-şamil li't-türasi'l-Arabiyyi'l-İslamiyyi'l-mahtut: el-fıkhu ve usûluhu*, Amman: Müessesetü Âli'l-beyt, 1423/2002, VIII, 450-457.

31 I-IV, İstanbul 1308.

32 *Pezdevî, Usûl*, nşr. Sâid Bekdaş, naşirin girişi, s. 48.

33 Pakistanlı bir hadis âlimi olan bu zat hakkında bk. Mehmet Özşenel, “Numani, Muhammed Abdürreşid”, *DİA*, XXXIII, 241-242.

34 *Pezdevî, Usûl*, nşr. Sâid Bekdaş, a.y..

35 Beyrut-Medine: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye-Darü's-Sirac, Birinci Baskı, 1436/2014, 838 sayfa.

36 *a.g.e.*, s. 43-48.

eden farklar” kriteri yeterli değildir; zira kimi zaman manaya etkisi olmadığı düşünülen farkların öyle olmadığı görülmektedir; dolayısıyla bütün farkların gösterilmesi ilmi açıdan daha isabetli bir yöntemdir. Diğer bir husus muhakkikin bir kaç yerde hangi nüsha olduğunu belirtmeden “bazı nüshalarda” diyerek fark beyan etmesidir. Bu davranış ilmi titizliğe uymamaktadır. Diğer bir husus muhakkikin genel olarak tahkik çalışmalarında bilindiği üzere nüshalara a, b, c gibi semboller verilmesi yöntemine uymamasıdır. Muhakkik nüshaları istinsah tarihleriyle adlandırarak, Meselâ “nüshatü 692 h., 800 h., 815 h.” gibi ifadeler kullanmıştır.³⁷ Ayetlerin yerleri tespit edilmiş, ancak sure adı ve ayet numarası metin içinde parantez içine alınmadan verilmiştir. Hadis tahririnde Allâme Kâsım’ın eseriyle yetinilmiş ve kaynakların cilt, sayfa veya kitab ve bab numaraları verilmemiştir. Halbuki muasır tahkik ve tahrir çalışmalarında bu tür bilgiler gerekli görülmektedir. Eser makul ölçülerde paragraflara ayrılmış, gerekli görülen kimi yerlerde köşeli parantez içinde konu başlıkları konulmuş, eserin sonunda hadis ve âsar fihrisi verilmiştir. Kanaatimizce buna ilaveten ayetlerin, şahıs, kitap, mezhep ve yer isimlerinin fihris ve dizinleri de yapılmalıydı. Bu eleştirilerimize rağmen eser uzun bir bekleyişten sonra bu tahkik çalışmasıyla rahatça okunabilir bir hale gelmiş, güzel bir baskıya kavuşmuş, daha önemlisi önceki baskılarda var olan birçok hata ve eksiklik giderilmiştir. Temennimiz ilerideki neşirlerde diğer eksikliklerin de telafi edilmesidir. *Usûl’ül-Pezdevî*’nin şerhleriyle birlikte yapılan baskılarında da birçok hata ve eksiklik mevcuttur.³⁸ Dolayısıyla şimdilik elimizdeki en sahih neşir Sâid Bekdaş’ın çalışmasıdır.

I. USÛLÜ’L-PEZDEVÎ’NİN TAHLİLİ

A. Eserin Muhtasar Oluşu

Pezdevî kitabın konusunu açıklarken bunu “öz ve özet bir şekilde (ala şartî’l-icaz ve’l-ihţisar), nasları anlamlarıyla açıklamak ve usûlü fûrû ile tanıtırıp izah etmek” biçiminde ifade etmektedir.³⁹ Dolayısıyla eserin özet olduğunu söylemektedir. Pezdevî’nin ayrıca geniş bir usûl eseri olduğunu Abdülaziz el-Buhârî (730/1329) ifade etmekte ve bu eserden hocası Fahreddin Muhammed b. İlyas el-Maymergî’nin istifade ettiğini belirtmektedir.⁴⁰ Bu eser Pezdevî’nin Debûsî’nin

37 a.g.e., s. 143.

38 a.g.e., s. 48.

39 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 5.

40 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 18.

(430/1039) *Takvîmü'l-edille*'si üzerine yazdığı şerh olabileceği gibi başka bir eser de olabilir. Hangi ihtimal doğru olursa olsun bu eser günümüze ulaşmamıştır. Pezdevî *Usûl*'ünü bu geniş çalışmasından özetlemiş olabilir; ancak kendisi bu hususta bir tasrihte bulunmamıştır. İster önceki geniş çalışmasından özetlenerek, ister müstakil biçimde telif edilmiş olsun, *Usûlü'l-Pezdevî* elimizde mevcut olan en eski Hanefî usûl muhtasarıdır. Kendisinden sonra yazılan Hanefî usûlü muhtasarlarıyla karşılaştırıldığında uzunca bir muhtasar olduğu görülmektedir. Zira Pezdevî *Usûl*'ünde mezhep imamlarının metotları ve usûlcülerin görüşleri arasındaki ihtilaflara değinir, bu görüşlerin tartışmasına girer, deliller ve argümanlar serdeder, birçok örnek mesele zikreder ve bir takım tercihlerde bulunur. Ancak bütün bunları yaparken yine özetleme gayretini bir kenara bırakmaz. Bu sebeple *Usûlü'l-Pezdevî* kimi âlimlerce bir muhtasar gibi görülüp şerhedilmiş, kimilerince nisbeten uzun bir eser olarak değerlendirilip ihtisar edilmiştir.

B. Eserin Adı ve Telif Sebebi

Pezdevî girişte eserinin adını bildirmemekte ve özel bir telif sebebi zikretmemektedir. Şarih Abdülaziz el-Buhârî ise esere *Usûlü'l-fikh* adını vermektedir.⁴¹ Müellifi tarafından verilen belli bir adı olmadığından bu eser daha çok *Usûlü'l-Pezdevî* adıyla bilinmektedir. Daha geç dönemlerde ise eser *Kenzü'l-vusûl ila marifeti'l-usûl* adıyla anılmaya başlanmıştır.⁴² Eserin müellifi tarafından bir telif sebebi zikredilmemiş olsa da *Usûlü'l-Pezdevî*'nin Hanefî usûlüne dair bir muhtasar metin yazma amacıyla kaleme alındığı görülmektedir. Diğer mezheplerin de aynı dönemde kendi usûl muhtasarlarını ürettiği göz önünde bulundurulursa artık mezheplerin usûl düşüncelerinin belli bir olgunluğa kavuştuğu ve bu olgunluğun bir göstergesi olarak usûl düşüncelerini derli toplu, özlü ve özet metinlerle ortaya koyma ihtiyacını hissettikleri söylenebilir. Pezdevî Hanefî mezhebi açısından bu ihtiyaca cevap veren ilk âlim olmuş ve kendisinden önceki Hanefî usûl birikimini başarılı bir şekilde özetlemiş ve kendine has üslubu ve metoduyla yorumlamıştır.

Genel anlamda eserin telif sebebini anlamak için eserin girişindeki ifadeleri tahlil etmek gerekir. Pezdevî eserinin girişinde ilmi iki kısma ayırır: Tevhid ve sıfat ilmi ile şeriat ve ahkam ilmi. Birinci ilimde aslolanın Kitap ve sünnete uymak, heva ve bidatten uzak durmak, sahabe ve tabiinin izlediği sünnet ve cemaat

41 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 3.

42 Meselâ bk. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 693.

yolundan ayrılmamak olduğunu, Ebû Hanîfe (150/767), Ebû Yusuf (182/798) ve Muhammed (189/805) ile onların ashabının çoğunun bu yol üzere olduklarını, Ebû Hanîfe'nin telif ettiği *el-Fıkhu'l-ekber*, *el-Âlim ve'l-müteallim* ve *er-Risale* gibi eserlerinde Ehl-i Sünnet'in esaslarına bağlı kaldığını, mezhebin üç imamının da Mutezile'nin görüşlerinden uzak olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Pezdevî ikinci ilim dalının fürû ilmi ve "fıkıh" olduğunu, fıkıhın meşru kılınanı bilme, bu bilgiyi sağlamlaştırma (itkan) ve onunla amel etme şeklinde üç kısımdan oluştuğunu ifade eder. Bu bilgiyi sağlamlaştırma kısmını ise şöyle açıklar: Nasları anlamlarıyla bilmek ve fürûa hâkim olan usûlü tespit etmek. Pezdevî'ye göre bu üç kısma hâkim olan gerçek anlamda fakih olur; bir kısmını elde eden ise tam anlamıyla fakih sayılamaz.⁴⁴

Burada Pezdevî Hanefiler'i Mutezile ile ehl-i hadis arasında orta bir yere konumlandırarak onların orta yolu izleyen hak mezhebin taraftarları olduğunu savunmaktadır. Başka bir ifadeyle Hanefiler'in Mutezile gibi akıllarını vahyin önüne geçirmekten uzak olduklarını, ama aynı zamanda ehl-i hadis gibi vahyi anlamada akıllarını yeterince kullanmayan bir anlayışa da sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere Hanefiler'in muhalifleri olan ehl-i hadisin bir kısmı onları Mutezile olmakla itham etmektedir. Pezdevî mezhep imamlarının böyle bir töhmetten uzak olduklarını onların eserlerine atıfta bulunarak reddetmektedir. Bu ifadeden zımnın şöyle bir anlam da çıkmaktadır: Mezhebin kurucu imamları olan eimme-i selase Mutezile'den uzaktır; ancak onlardan sonraki dönemlerde bazı Hanefî âlimlerin Mutezile'ye meylettği söylenebilir; bu hususta mezhebin temellerini vazededen imamlara bakılmalı, diğer âlimlere itibar edilmemelidir. Bu meyanda Ebû Süleyman el-Cuzcanî'nin (200/816 civarı) şu sözü hatırlanabilir: "Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Züfer (158/775), Muhammed ve onların arkadaşları halku'l-Kur'an meselesinde konuşmamışlardır. Bu mesele hakkında Bişr el-Merisi⁴⁵ ve İbn Ebî Duâd⁴⁶ konuşmuş ve Ebû Hanîfe'nin ashabının kötülenmesine yol açmışlardır".⁴⁷

43 *Usûl* (Karaçi), s. 3-4.

44 *Usûl* (Karaçi), s. 4.

45 Bişr b. Gıyas el-Merisi el-Bağdadi (218/833). Ebû Yusuf'un talebeliğini yaptı. Bu sebeple Hanefî fıkıh eserlerinde bazı fıkhi görüşleri nakledilir. Kelâma dair Cehmîyye, Mürcie ve Mutezile mezheplerine ait görüşleri benimseyip savunması sebebiyle eleştirilmiştir; bk. Zehebî, *Siyerü a'lâm*, X, 199-202; Safedî, *Vâfi*, X, 94; Kureşî, *Cevâhir*, I, 447-450.

46 Ahmed b. Ebî Duâd el-Bağdadi (240/854). Mutezile'nin ileri gelenlerindedir. Fıkıhta Hanefiydi. Abbasi halifelerden Mu'tesim ve Vasık dönemlerinde kadî'l-kudat olmuş ve meşhur halku'l-Kur'an fitnesinde Ahmed b. Hanbel gibi birçok âlimi hapse attırıp işkence görmelerinin müsebbibi olmuştur; bk. Hatib, *Târihu Bağdad*, V, 233; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, V, 758-761; İbn Hacer el-Askalâni, *Lisanü'l-Mizan*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut 2002, I, 458-459.

47 el-Hatib el-Bağdadi (463/1071), Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdad*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut 1422/2002, XIII, 383.

Öte yandan Pezdevî fıkıh alanında Hanefîler'in öncü olduğunu, hadis ve re'y ile amel etmeyi cemederek her iki yönden üstün olduklarını, bu sebeple ehl-i re'y adıyla anıldıklarını, sünnetin Kitab'ı neshetmesini kabul etme ve mürsel hadisle amel etme gibi meselelerde hadise verdikleri değer görüleceğini, anlam üzerinde durmamanın insanı zahiriliğe götüreceğini ifade etmektedir.⁴⁸ Burada ehl-i re'yi temsil eden Hanefîler'in en önemli rakibi ve ehl-i hadisin temsilcisi Şafiîler'e gönderme bulunmaktadır; zira İmam Şafiî (204/820) Kitab'ın sünnetle neshini ve mürsel hadisi kabul etmemektedir. Bu iki önemli mesele vasıtasıyla Hanefîler'in aslında hadisle amel etme konusunda Şafiî gibi ehl-i hadis mensuplarından daha ileride olduğu belirtilmektedir.⁴⁹

C. Pezdevî'nin Terminolojisinde “Usûl” ve “Usûlü'l-fıkh” Kavramları

Pezdevî eserinin girişinde tevhid ilmini “ilmü'l-usûl” adıyla anmaktadır. Usûl-i fıkhı dair bu kitabın girişinde tevhid ilminin bu adla anılması bu dönemde en azından Hanefî usûlcülerin dilinde “usûl” adının daha çok “usûlüddin” anlamında kullanıldığını düşündürmektedir. Bununla birlikte Pezdevî tarafından “usûl” kelimesi birçok farklı anlamda kullanılmaktadır. En başta usûlüddin anlamında, sonra kavaid-i fıkhiyye anlamında,⁵⁰ daha sonra icmalî/küllî delil anlamında (usûlüş-şer')⁵¹ kullanılan “usûl” kelimesinin eserin başında netliğe kavuşturulmaması Hanefî fakihler nezdinde “usûlü'l-fıkh” adının henüz net bir şekilde bu ilmin adı haline gelmediğini göstermektedir. Eserinin kimi yerinde ise “usûl” fıkıh usûlünün belli bir konuyla ilgili kabul edilen anlayış/kurallar anlamında kullanılmıştır. Meselâ nehyin fesadı gerektirmesiyle ilgili Hanefî yaklaşımı anlatıldıktan sonra “Bu usûl üzere (konuyla ilgili) bütün fûrû bina edilir” denilmektedir.⁵² Kıyasla ilgili “Fasl fi ta'lîlî'l-usûl” başlığında⁵³ ise “usûl” kelimesiyle naslar kastedilmektedir.

Kitabın konusu açıklanırken zikredilen ifadeler (nasları anlamlarıyla bilmek ve fûrûa hâkim olan usûlü tespit etmek) usûl-i fıkh ilmini sadece kısmen

48 *Usûl* (Karaçi), s. 4-5.

49 Rivayete göre, kardeşi Sadrüislam el-Pezdevî'nin ricası üzerine Fahrüislam el-Pezdevî, öğrencilik yıllarında Buharâda bulunan Ebu'l-Mealî el-Cüveynî ile bir münazara yapmış ve onu yenmiştir; ayrıldıktan sonra Cüveynî manaları (illetleri) anlama hususunda Hanefîler'in ileride olduklarını ama hadisleri pek bilmediklerini söylemiş, bunu duyan Fahrüislam'ın eserinin bu kısmında mezkûr iddiaya cevap verdiği ifade edilmiştir; bk. Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 16.

50 *a.g.e.*, s. 4, 5, 329.

51 Meselâ bk. *a.g.e.*, s. 90.

52 *a.g.e.*, s. 53.

53 *a.g.e.*, s. 253.

tanıtmaktadır; zira “nasların manaları/anlamları” ifadesiyle daha çok illetler, dolayısıyla kıyas konusu kastedilmektedir. Usûlün fûrû ile tespit edilmesi de sadece Hanefîler’in yöntemine işaret etmektedir. Bu üslup müellifin mütekellimîn usûlünden nisbeten uzak olduğunu göstermektedir. Zira bu dönemde ve öncesinde kelâmcılar eserlerine “usûlü’l-fıkh” ter kibini açıklayarak başlamaktadır. Meselâ Ebu’l-Hüseyn el-Basrî’nin (436/1044) *Mutemed*’i ve Cüveynî’nin (478/1085) *Burhan*’ı gibi daha önce telif edilen mütekellimîn usûlü üzere yazılan eserlerde “usûlü’l-fıkh”ın tanımı yapılmıştır.⁵⁴ Ancak Cessas (370/981) ve Debûsî (430/1039) gibi Pezdevîden önceki Hanefî usûlcülerin bu konuda açık bir tanım ortaya koydukları görülmemektedir. Debûsî’nin hüccet, delil, burhan, ayet, illet gibi kavramları analiz ettiği ve daha çok hüccet terimini kullandığı, “edille-i şer’iyye” yerine “hüccet-i şer’iyye” ter kibini tercih ettiği, bununla birlikte açık bir tanım ortaya koymadığı görülmektedir.⁵⁵ Pezdevî’nin de hüccet ve medrek terimlerini kullandığı görülür. Nitekim Pezdevî’nin eserinin bir yerinde “dört hüccet”in Kitap, sünnet, icma ve kıyas olduğu ifade edilir.⁵⁶ Başka bir yerde Kitap, sünnet ve icmadan hüccet adıyla söz edilmiş⁵⁷ ve “medrek” kelimesi kıyas için kullanılmıştır.⁵⁸ Kanaatimizce Pezdevî’nin usûl-i fıkhı dair açık bir tanım yapmaması önemli bir eksikliktir. Zira belli bir ilim dalına ait muhtasar ve cami bir eserin başlangıcında o ilim dalının tanımının yapılması beklenir.

Pezdevî eserine şeriatın “usûl”ünün (usûlü’ş-şer’in) Kitap, sünnet ve icma olmak üzere üç şeyden ibaret olduğunu, dördüncü “asl”ın ise bu üç asıldan istinbat edilen mana (illet) üzerine kıyas yapmak olduğunu ifade ederek başlamıştır.⁵⁹ Eserine belli bir ad koyduğunu belirtmeyen Pezdevî’nin bu ilk cümlede kullandığı “usûlü’ş-şer” ter kibi bir bakıma kitabın adı olarak kabul edilebilir. Daha sonraları bu ilmin adı olarak yerleşen “usûlü’l-fıkh” ter kibi yerine “usûlü’ş-şer” ter kibinin kullanılması dikkat çekicidir. Bazı şarihler göre bu ifadeyle Kitap, sünnet, icma ve kıyasın sadece fıkhın değil, kelâmın da usûlü olduğuna işaret edilmektedir.⁶⁰

54 Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Ali el-Basrî (436/1044), *el-Mutemed*, nşr. Halil el-Meys, Beyrut 1403, I, 5; İmamü’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî (478/1085), *el-Burhan fi usûli’l-fıkh*, nşr. Abdülazim ed-Dib, Katar 1399, I, 85.

55 Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut 1421/2001, s. 9-19.

56 *Usûl* (Karaçi), s. 221.

57 *a.g.e.*, s. 304-305.

58 *a.g.e.*, s. 248, 249.

59 *a.g.e.*, s. 5.

60 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 19.

Başka bir yerde Pezdevî şeriatın “asl”ının Kitap ve sünnet olduğunu ifade eder.⁶¹ Bu ifade “usûl” içinde aslın/temelin Kitap ve sünnet olduğuna işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle usûlün usûlü Kitap ve sünnettir.

Öte yandan Pezdevî'nin amel yönünü vurgulaması dikkat çekicidir; zira usûl eserlerinde teorik düşünce hâkimdir; Pezdevî bu şekilde teorinin pratiğe dönüşmesinin esas maksat olduğunu ifade etmektedir. Bir taraftan da burada Hanefî usûlünde fûrûa çok atıfta bulunulmasının isabetli bir yöntem olduğuna işaret edildiği düşünülebilir. Zira fûrû usûlün pratik sonucudur ve sadece teoride kalan bir usûlün “amelî” bir ilim olan fıkha pek faydası yoktur. Ayrıca burada Pezdevî'nin dinin ahlak ve tasavvuf boyutunu da fıkıh ilimleri içinde değerlendirdiği düşünülebilir; zira aynı vurguyu Debûsî'nin eserinde de görmekteyiz.⁶² Bu vurguyla ilim-amel dengesinin kurulması yönünde ilim talebesine bir hatırlatma yapıldığı, İslamî ilimlerin uhrevî boyutunun unutulmaması gerektiğine yönelik bir uyarıda bulunduğu söylenebilir.

D. Elfazın Taksimi

Eserde temel delillerin Kitap, sünnet, icma ve kıyas olduğu belirtildikten sonra Kitab'ın tanımı yapılır ve Kitab'ın nazm (lafız)⁶³ ve manadan oluştuğu belirtilir.⁶⁴ Ardından şeriat hükümlerinin bilinmesinin nazm ve mananın kısımlarının bilinmesine bağlı olduğu ifade edilerek dördü bir taksim yapılmış ve her bir kısmın kendi içinde dört kısım olduğu bildirilmiştir.⁶⁵ Şöyleki: 1.Nazmın sîga ve dil yönünden kısımları: Has, âm, müşterek, müevvel. 2.Nazmın açıklanma şekilleri: Zahir, nas, müfesser, muhkem. Bu kısımların karşısında da dört kısım vardır: Hafî, müşkil, mücmel, müteşabih. 3.Nazmın kullanılma şekilleri: Hakikat, mecaz, sarîh, kinaye. 4.Murad ve mananın bilinmesinin yolları/şekilleri: İbareyle istidlal, işaretle istidlal, delaletle istidlal, iktizayla istidlal.⁶⁶ Bu dört kısımdan sonra beşinci bir kısmın daha bulunduğu, bunun ise yukarıdaki kısımların yerlerini bilmek olduğu ve bu bilmenin Kitap ve sünnetin nazmının/lafzının, bu lafzın kısımlarının ve anlamlarının bilinmesini kapsadığı belirtilmiştir.⁶⁷

61 *Usûl* (Karaçi), s. 5.

62 Debûsî, *a.g.e.*, s. 9-11.

63 Nazm kelimesiyle kastedilen lafız olmakla birlikte Pezdevî Kur'an'a hürmeten nazm kelimesini kullanmayı tercih etmiştir; zira lafız kelimesinde bir şeyi ağızdan atma, nazm kelimesinde ise güzelce düzenleme anlamı bulunmaktadır; bk. Buhârî, *Keşf*, I, 23.

64 *Usûl* (Karaçi), s. 5.

65 *a.g.e.*, s. 5-6.

66 *a.g.e.*, s. 6.

67 a.y..

Eserin sistematığı açısından dört sayısının sanki ayrı bir önemi bulunmakta ve dörtlü taksim eğiliminin eserde pek çok örneği bulunmaktadır. Meselâ “hükümlerin bağlı oldukları şeyler” dört kısma ayrılmıştır: Sebep, illet, şart ve alamet.⁶⁸ “Sebep” dört kısma ayrılmıştır.⁶⁹ Cehl (cehalet) dört kısımdır.⁷⁰ Hezl (şaka) belli kısımlara ayrıldıktan sonra bu kısımlardan her birinin dört kısım olduğu belirtilmiştir.⁷¹ Dolayısıyla kitabın sistematığında dörtlü taksim yönteminin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Ancak kitabın birçok yerinde farklı sayılar esas alınarak başka taksimlerin yapıldığı da bir gerçektir. Muhtemelen bu dörtlü sistematığın ilham kaynağı edille-i şer’iyyenin Kitap, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört delilden ibaret olmasıdır. Dört delil anlayışı ilk dönemlerde tabii bir gelişim sonucu ortaya çıkmış olsa da bu anlayışı netleştiren İmam Muhammed ve İmam Şafii olmuştur.⁷² Ancak yukarıda elfazın taksiminde zikredilen dörtlü kısımları ve tanımlarını Pezdevî’den önce Debûsî aynen zikretmektedir.⁷³ Dolayısıyla Pezdevî’nin bu konuda en önemli kaynağının Debûsî olduğu söylenebilir.

Lafızların bu şekilde taksimine yönelik bazı eleştiriler bulunmaktadır.⁷⁴ Tefâtânî (792/1390) genel olarak Pezdevî’nin yaptığı taksimlerde tedahül bulunduğunu ve bunun mantık kurallarına uymadığını ifade etmiştir.⁷⁵ Bu konunun detayına girmek makalemizin boyutlarını aşacaktır. Bununla birlikte skolastik mantık kurallarına uymanın gerekliliği öteden beri tartışılan bir husustur. Ancak bazı taksimlerin tartışma konusu olabileceği düşünülebilir. Bu konuda dikkatimizi çeken bir örnek vermekle yetineceğiz. Meselâ “emir-nehî” konusu “hass”ın kapsamı içinde görülmüş ve bu başlık altında incelenmiştir. Kanaatimizce “emir-nehî” ayrı bir konu olarak ele alınmalıdır. Husus-umum ayrı bir bahis, emir-nehî ise ayrı bir bahistir ve aralarındaki ilişki açık değildir. Bu konuda Debûsî ve onu izleyen Serahsî’nin taksimi Pezdevî’den farklıdır.⁷⁶

68 a.g.e.,s. 309.

69 a.g.e.,s. 310.

70 a.g.e.,s. 338.

71 a.g.e.,s. 348.

72 Muhammed b. İdris eş-Şafii (204/820), *er-Risale*, nşr. Ahmed Şakir, Kahire 1358/1940, s. 34; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahani (430/1038), *Hilyetü’l-evliya ve tabakâtü’l-esfiya*, Kahire 1394/1974, VI, 329; IX, 74.

73 Debûsî, *Takvîm*, s. 94, 116, 119, 130.

74 bk. Osman Güman, “Hanefî Fıkıh Usûlü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi: Pezdevî Örneği”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2012, cilt: XVII, sayı: 33, s. 103-132.

75 Tefâtânî, *Telviḥ*, I, 11.

76 Debûsî, *Takvîm*, s. 34, 94; Şemsüleimme es-Serahsî (483/1090), Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, *Usûlü’l-Serahsî*, nşr. Ebu’l-Vefa el-Efgani, Haydarabad 1372-1373, I, 11, 124.

E. Sistemantik

Eserin ihtiva ettiği konuların belli bir düzen içinde sıralanmasından anlaşılacağı üzere Pezdevî eserini belirli bir sistemantik içinde kurgulamıştır. Belli konular bir arada bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Bir konudan diğerine geçerken iki konu arasında bağ kurulmaya dikkat edilmiş ve bu sıralamanın gerekçesi açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu sistemantik içinde eksik kalan bazı yönler de bulunmaktadır. Şöyleki:

-Konular belli bir sistemantik içinde birbirini takip etse de bunu açıkça ifade eden ana bölümler yapılmamıştır. En baştan itibaren kitabın belli ana bölümlerden ve daha alt bölümlerden oluştuğu ifade edilmemiştir. Halbuki kuşatıcı bir şekilde bakıldığında *Usûlü'l-Pezdevî*'nin iki ana bölümden oluştuğu söylenebilir: Deliller ve hükümler. Birinci bölümde edille-i şer'îye olarak bilinen Kitap, sünnet, icma ve kıyas konuları, ikinci bölümde ise şer'î hüküm kavramıyla ilgili konular işlenmiştir.⁷⁷ Bununla birlikte bu bölümler açıkça ifade edilmemiştir. Ayrıca varsaydığımız bu iki ana bölümün konuları kimi yerlerde birbirine karışmıştır. Meselâ hüküm bölümüyle ilgili olan “sebeb” konusu detaylı biçimde kitabın sonuna doğru işlenirken⁷⁸ sünnet bahislerinden az önce “Babü beyâni esbâbi's-şerâi”⁷⁹ başlığı altında hüküm ve sebeb bahisleriyle ilgili bazı meselelere değinilmektedir. Kimi zaman aynı konunun farklı meseleleri dağınık bir şekilde işlenebilmektedir. Meselâ emir ve nehiy konuları etraflıca işlendikten sonra⁸⁰ birçok farklı konudan söz edilmiş ve uzunca bir aradan sonra “Babü hükmî'l-emri ve'n-nehyi fi ezdâdihima”⁸¹ başlığıyla emir ve nehiy konusuyla ilgili önemli bir meseleye değinilmiştir.

-Konu başlıkları: Bölümler genellikle “bab”, bazı yerlerde “fasıl”, kimi yerde “kısım” adıyla yapılmakta, “kitab” başlığı ise kullanılmamaktadır. Başka bir ifadeyle hiyerarşik bir taksimi ifade eden terimlere dikkat edilmemiştir. Meselâ kitabın ana bölümlerinden birisi olan sünnet bahsi “Babü beyâni aksâmi's-sünne”⁸² başlığıyla başlamakta, bu konunun alt başlıkları da yine “Babü'l-mütevatir” ve “Babü haberi'l-vahid”de⁸³ olduğu gibi “bab” başlığıyla ifade edilmektedir. Kitabın

77 Birinci bölüm için bk. Pezdevî, *Usûl*, nşr. Sâid Bekdaş, s. 89-670; ikinci bölüm için bk. s. 671-794.

78 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 304, 309, 310-313.

79 a.g.e.,s. 145-149.

80 a.g.e.,s. 19-58.

81 a.g.e.,s. 143.

82 a.g.e.,s. 149.

83 a.g.e.,s. 150, 152.

sonuna doğru “avarızu’l-ehliyye” konusunun alt başlıkları olan konuların bir kısmını hiç bir başlık atılmadan, diğer bir kısmı ise “kısm” veya “fasıl” başlıklarıyla ele alınmaktadır.⁸⁴ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bab başlıklarında kimi zaman serbest bir üslup kullanılarak “Babü ma’rifeti ahkâmi’l-kısmi’llezî yelîhi” denilmiş, sonra burada zahir, nas, müfesser ve muhkemden söz edileceği ifade edilmiştir.⁸⁵ Kimi zaman verilmesi gereken başlıklar verilmemiştir. Bir konunun birden fazla kısmı olduğu halde bunlardan sadece bazıları için başlık atılmış, diğerleri başlık verilmeden anlatılmıştır. Meselâ hurûf-i meanî babında bazı harfler için “babü hattâ” ve “babü hurûfi’l-cer” gibi özel bablar açılmış,⁸⁶ diğerleri için bu şekilde hareket edilmemiştir.

-Hanefî usûlünün mütekellimîn usûlünde yer almayan bazı konulara yer verdiği bilinmektedir. Meselâ mütekellimîn metodu üzere yazılan metinlerde görülmeyen konulardan birisi şer’î hükümlerin Allah hakları, kul hakları, iki hakkın ictima edip Allah hakkının daha çok olduğu haklar ve iki hakkın ictima edip kul hakkının daha çok olduğu haklar şeklinde dört kısma ayrılması ve bu kısımların bazılarının kendi içinde detaylı şekilde kısımlara ayrılmasıdır.⁸⁷ Pezdevîden önce gelen Cessas (370/981) ve Debûsî gibi müelliflerin bu konuya değindiğini göremedik. Dolayısıyla bildiğimiz kadarıyla bu konuyu usûl eserlerinde ilk işleyen Pezdevî olduğu söylenebilir. Böyle bir genel bakışla şer’î hükümlerin tasnif edilmesi, şer’î hükümleri nazarî olarak genel kurallar (usûl ve kavaid) altında tasnif etmeye çalışan Hanefî fakihlerinin, özellikle de Pezdevî’nin takdire şayan ve gelişmiş teorik düşüncesinin ürünüdür. Bunun yanında Pezdevî mütekellimînin işlediği hüsün ve kubuh gibi konulara da yer vermiştir.⁸⁸ Mahkûm-aleyh olan insanın hükümlere muhatap olmasının şartlarının ele alındığı “ehliyet ve arızaları” konusu ise mütekellimînin eserlerinden daha geniş bir biçimde ele alınmıştır.⁸⁹ Genel olarak mütekellimînin yer verdiği dilin ortaya çıkışı, tevkifi olup olmadığı gibi fûrûa etkisi olmayan teorik konulardan ise uzak durulmuştur.

-Tanımlarda ve görüşlerin temellendirilmesinde bazı önemli eksiklikler bulunmaktadır. Meselâ Hanefî usûlünün en önemli delili olarak görülebilecek kıyasın açık bir tanımı yapılmamış, kıyas kelimesinin sözlük anlamıyla ilgili açıklama-

84 Meselâ “el-Kısmü’r-râbi’ ve hüve’s-sefeh”, “el-Faslû’s-sâdis ve hüve’l-hata” “ve Emme’l-faslû’l-âhir fehüve faslû’l-ikrâh” gibi başlıklar kullanılmaktadır; bk. *a.g.e.*, s. 351, 355, 357.

85 *a.g.e.*, s. 73.

86 *a.g.e.*, s. 105, 107.

87 *a.g.e.*, s. 305-307.

88 *a.g.e.*, s. 322-323.

89 *a.g.e.*, s. 323-363.

lar ve benzetmeler yoluyla usûlî kıyasın anlamı açıklanmaya çalışılmıştır.⁹⁰ Bu ve benzeri sebeplerle Teftâzânî Pezdevî'nin tanımlarında mantıkta bilinen kurallara uyulmadığını ifade etmiştir.⁹¹ Yine Teftâzânî Pezdevî'nin görüşleri temellendirilmedi mantık kurallarına uymadığını belirtmiştir.⁹² Buna cevaben Pezdevî'nin fukaha yöntemiyle telif ettiği eserinde mütakelliminin dikkat ettiği mantık kurallarına her yerde uymasının beklenemeyeceği söylenebilir. Esasen skolastik mantık kurallarına uymanın gerekliliği de tartışmaya açık bir konudur. Ancak yine de kıyas gibi Hanefîler'in diğer mezheplerden ileride olduğu temel bir terimin açık bir tanımının yapılmaması sistematik açıdan önemli bir eksiklik olarak durmaktadır.

F. Fürûnun Usûlü Temellendirmedeki Rolü

Pezdevî'nin eserinin hemen her yerinde birçok fer'î mesele zikrettiği görülmektedir. Hanefî usûlünün mezhebin imamları tarafından vazedilen fürûdan yola çıkılarak tesis edildiği bir bakıma doğrulanmaktadır. Hemen her usûl kuralı için birden fazla örnek zikredilip bunlar izah edilmektedir. Dikkati çeken bir husus da bu kuralların sadece Kitap ve sünnetin naslarına değil, Hanefî mezhebinin imamlarının sözlerine de uygulanmasıdır. Dolayısıyla vahiy metinleriyle beşeri metinlerin yorumunda aynı kurallar işletilmektedir.

G. Mezhep, Grup ve Şahıslar

Eserde mezhebin üç imamı Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri sıkça zikredilir ve bunların usûl yönünden açıklaması yapılır. Züfer b. Hüzeyl ve Hasan b. Ziyad (204/819) gibi İmam Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencilerinin görüşleri ise daha az zikredilir.⁹³ Birçok yerde el-meşâyih,⁹⁴ meşâyihuna⁹⁵ cemâatün min meşâyihina,⁹⁶ ba'zu meşâyihina,⁹⁷ âmmetü meşâyihina⁹⁸ gibi ifadelerle Hanefî âlimlerine isim vermeden atıfta bulunulmuştur. Yine birçok yerde "ashâbuna"⁹⁹

90 *a.g.e.*, s. 248.

91 Teftâzânî, *Telviḥ*, I, 11.

92 a.y.

93 Meselâ bk. Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 110.

94 *a.g.e.*, s. 25.

95 *a.g.e.*, s. 46, 96, 98, 204.

96 *a.g.e.*, s. 48.

97 *a.g.e.*, s. 22, 38, 41, 76, 82, 120, 173, 325.

98 *a.g.e.*, s. 22, 48, 59.

99 Meselâ bk. *a.g.e.*, s. 72, 93, 94, 96.

ve “ulemâuna”¹⁰⁰ diyerek Hanefî mezhebinin görüşü ifade edilmektedir. Hanefî usûlcülerinden İsa b. Eban (221/836),¹⁰¹ Ebû Said el-Berdaî (317/930),¹⁰² Ebu'l-Hasan el-Kerhî (340/952)¹⁰³ ve Cessa'sın (370/981)¹⁰⁴ usûle dair görüşleri nakledilmiş ve kimi zaman bu görüşler eleştirilmiştir. Meşhur Hanefî fakihlerinden Hassaf (261/875) ve Tahavî'nin de (321/933) adı birer yerde geçmektedir.¹⁰⁵

Eserde belli mezheplerin ve âlimlerin farklı görüşlerine değinilmiş ve bu görüşler eleştirilmiştir. Meselâ Mutezile'nin hilâfına değinilir ve görüşleri eleştirilir.¹⁰⁶ Pezdevî bazı yerlerde “fukaha”dan saydığı “vâkıfiyye” grubundan söz etmiştir.¹⁰⁷ Bu grubun özelliği belli meselelerde tevakkuf etmeleri, görüş beyan etmeden çekimser kalmalarıdır. Genellikle muhalif kaldığı görüşlerinin eleştirilmesi amacıyla birçok yerde İmam Malik b. Enes'e (179/795)¹⁰⁸ ve onun mezhebine mensup bazı âlimlere “ashâbü Malik b. Enes”¹⁰⁹ denilerek atıfta bulunulmuştur. Muhalifler içinde en çok zikredilen İmam Şafî'nin görüşleri birçok yerde tenkit edilirken, onun zahirci bir anlayışa sahip olduğu ve fıkıhın derinliklerine vakıf olamadığı yönünde eleştirel ifadeler yer verilir.¹¹⁰ Nisbeten ağır ifadelerle Şafî'nin yerilmesi bu dönemde Hanefî ve Şafîler arasındaki çekişmenin şiddetlenmesiyle izah edilmelidir. Zira Cüveynî (478/1085) ve Gazalî'nin (505/1111) İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîler hakkında oldukça ağır ifadeleri bulunmaktadır.¹¹¹ Bu çekişmenin sebepleri üzerinde uzunca durmak mümkün olsa da bu konunun yeri burası değildir. Kimi yerde ise “ba'zu ashâbiş-Şafîi” denilerek Şafîi âlimlerin görüşü nakledilmektedir.¹¹²

Diğer ilim dallarına mensup bazı âlimlere de gerektiği ölçüde yer verilmiştir. Meselâ meşhur dilcilerden Sa'leb'in (291/904),¹¹³ nahivcilerden Kûfe ve Basra ekollerinin görüşlerine değinilmiştir.¹¹⁴ Kimi yerde genel olarak dilcilerin görüşle-

100 a.g.e.,s. 87, 97, 100.

101 a.g.e.,s. 152, 163, 171, 204.

102 a.g.e.,s. 234.

103 a.g.e.,s. 22, 48, 50, 63, 80, 181, 228, 234, 236, 244.

104 a.g.e.,s. 7, 22, 143, 144, 152, 181, 228.

105 a.g.e.,s. 123.

106 a.g.e.,s.7, 8, 10, 280.

107 a.g.e.,s. 21, 22.

108 a.g.e.,s. 92, 108, 159, 171.

109 a.g.e.,s. 171.

110 Meselâ bk. a.g.e.,s. 142.

111 bk. Ebu'l-Meali Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Mugîsu'l-halk fi tercihi'l-kavli'l-hak*, baskı yeri ve tarihi yok, el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1352/1934; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, *el-Menhûl min ta'likati'l-usûl*, nşr. Muhammed Hasan Heytu, Beyrut-Dimaşk, 1419/1998, s. 608.

112 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 72, 90, 265, 272, 322.

113 a.g.e.,s. 188. Sa'leb lakablı bu dil âliminin adı Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya eş-Şeybanî el-Bağdadî'dir. Kufe dilcilerinin önde gelenlerindendir; bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübela*, XIV, 5-7; İsmail Durmuş, “Sa'leb”, *DİA*, 2009, XXXVI, 25-27.

114 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 112, 114.

rine “ehlü'l-luga” ifadesiyle atıfta bulunulmuştur.¹¹⁵ Bir yerde bidat ehli olan fırkalardan Hattâbiyye'ye atıfta bulunulur.¹¹⁶ Kıyasın hücciyetini reddeden “ashâbü-zavâhir min ehli'l-hadis” ifadesiyle Zahiriler'e atıfta bulunulmuş ve bu mezhebin kurucusu Davud el-İsfahanî'nin (270/884) adından söz edilmiştir.¹¹⁷

H. Kaynaklar

Kitapta birçok yerde görüşlerin temellendirilmesi, açıklanması veya örnekendirilmesi amacıyla ayet, hadis ve sahabi kavli zikredilmiştir. Özellikle hadis ve sahabi kavillerinin kaynakları Kasım b. Kutluboğa (879/1474) tarafından yapılan tahrir çalışmasında tespit edilmiştir. Bu çalışmada 1000 civarında hadisin tahriri yapılmıştır.¹¹⁸

İmam Muhammed'in (189/805) zâhirü'r-rivaye eserlerine birçok yerde atıfta bulunulmuştur. Bunların arasında *el-Mebsût (el-Asl)*,¹¹⁹ bu eserin içinde yer alan *Kitâbü's-Salât*,¹²⁰ *Kitâbü'l-Eyman*,¹²¹ *Kitâbü't-Talâk*,¹²² *Kitâbü's-Sulh*¹²³ *Kitâbü'd-Da'va*,¹²⁴ *Kitâbü'l-Atak*,¹²⁵ *Kitâbü's-Şehadat*,¹²⁶ *Kitâbü'l-İkrar*,¹²⁷ *Kitâbü'l-İstihsan*,¹²⁸ *Kitâbü's-Şirke*¹²⁹ ve *Kitâbü'l-İkrah*¹³⁰ yanında, *el-Câmiü'l-kebir* (çoğu yerde kısaca *el-Câmi*),¹³¹ *Kitâbü's-Siyer* veya *es-Siyerü'l-kebir*,¹³² *ez-Ziyâdât*¹³³ ve *el-Câmiü's-*

115 a.g.e., s. 71, 90, 213.

116 a.g.e.,s. 179. Hattabiyye Ebü'l-Hattâb el-Esedî (138/755) tarafından kurulan aşırı bir Şîi fırkadır; bk. Hasan Onat, “Hattabiyye”, *DİA*, 1997, XVI, 492-493.

117 a.g.e.,s. 249.

118 Pezdevî, *Usûl*, nşr. Sâid Bekdaş, naşirin girişi, s. 82-83.

119 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 179, 352. Bir yerde bu eserden *Mebsûtu ashâbina* diye söz edilmiştir; bk. a.g.e.,s. 308.

120 a.g.e.,s. 279.

121 a.g.e.,s. 38. Elbette burada *el-Asl*'in içinde bulunan eyman bölümü kastedilmektedir. Ancak İmam Muhammed *el-Asl*'in her bölümünü ayrı bir eser gibi telif ettiği için mütekaddimin Hanefî âlimleri bu bölümlere müstakil olarak atıfta bulunmaktadır. Serahsî'nin *Usûl*'ünde de bu tür atıflara sıkça rastlanmaktadır; Meselâ bk. Serahsî, *Usûl*, I, 121, 185, 186, 272, 328, 332.

122 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 53, 132.

123 a.g.e.,s. 82.

124 a.g.e.,s. 85, 128.

125 a.g.e.,s. 85.

126 a.g.e.,s. 128.

127 a.g.e.,s. 130, 349.

128 a.g.e.,s. 154, 177, 179, 182, 204.

129 a.g.e.,s. 216.

130 a.g.e.,s. 350.

131 a.g.e.,s. 30, 78, 85, 92, 99, 100, 101, 103, 104, 112, 113, 132, 167, 262, 323, 330, 333.

132 a.g.e.,s. 67, 68, 69, 72, 77, 78, 88, 97, 115, 208, 327.

133 a.g.e.,s. 28, 66, 101, 106, 108, 111, 183.

*sağır*¹³⁴ zikredilebilir. Kimi zaman bu eserler içindeki bablara atıfta bulunulmuştur. Meselâ *el-Câmîü'l-kebir*'in nikah veya ikrar bölümü gibi.¹³⁵ Kimi zaman *el-Kitâb* adıyla *el-Asl'a* atıfta bulunulmuştur.¹³⁶ Kimi zaman "Babü'l-Ezan min Kitâbi's-Salât" gibi daha spesifik şekilde *el-Asl* içinde atıf yapılan konu başlığı tespit edilmiştir.¹³⁷ Bir yerde zâhirü'r-rivaye kavramına atıfta bulunulmuştur.¹³⁸

İmam Muhammed'in nâdirü'r-rivaye eserlerine de atıfta bulunulmuştur. Kimi zaman genel olarak *en-Nevâdir* adı verilmiş,¹³⁹ kimi zaman *Nevâdirü's-Salât* gibi belli bir konuyla ilgili referans zikredilmiştir.¹⁴⁰ Bir yerde "Revâ Hişam an Muhammed"¹⁴¹ denilerek muhtemelen Hişam b. Ubeydullah er-Razi'nin (221/836)¹⁴² İmam Muhammed'den rivayet ettiği *el-Asl* nüshasına veya *Nevâdirü Hişam'a* atıfta bulunulmuştur. Bir meselede Bişr b. Velid'in (238/853) Ebû Yusuf'tan, İbn Rüstem'in (211/826)¹⁴³ ise İmam Muhammed'den rivayetlerine atıf yapılmıştır.

İmam Muhammed'in eserleri Hanefî usûlünün kuruluşunda hayati öneme sahiptir. Zira bu eserlerde zikredilen fûrû meseleleri usûlün istinbatında kullanılmıştır. Bunun örneklerine Pezdevî'nin eserinin birçok yerinde rastlanmaktadır. Meselâ elfâzu'l-umûm bahsinde "mâ", "men", "ellezi" vb. lafızların anlamları¹⁴⁴ ve diğer hurûf-i meanînin ne anlama geldiği hususunda Pezdevî İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l-kebir*'inde harflerin anlamları üzerine fûrû bina ettiği bir bab¹⁴⁵ olduğunu ifade eder ve burada zikredilen fûrûdan hareketle çıkarımlar yapar.¹⁴⁶ Kadı'nın kadıya yazı yazmasıyla ilgili meselelerden haberin kabulü ile ilgili bazı kurallar çıkarılmıştır.¹⁴⁷ Ravilerin sayısının fazla oluşunun tercih sebebi olması hususunda İmam Muhammed'in su, yemek ve içeceğin temiz veya helâl

134 a.g.e.,s. 319.

135 a.g.e.,s. 30, 74, 92, 100.

136 a.g.e.,s. 93, 123.

137 a.g.e.,s. 139.

138 a.g.e.,s. 143.

139 a.g.e.,s. 98, 143, 346.

140 a.g.e.,s. 41.

141 a.g.e.,s. 42.

142 Fıkıh ve hadis âlimidir. İmam Ebû Yusuf, Muhammed, Malik ve İbn Ebi Zi'b gibi âlimlerden ders almıştır. *el-Asl* ve *Nevâdir* gibi eserleri rivayet etmiştir. Ancak *el-Asl* rivayeti Cessas tarafından zayıf bulunmuştur; bk. Kureşi, *Cevâhir*, III, 569; Mehmet Erdoğan, "Hişam b. Ubeydullah", *DİA*, 1998, XVIII, 155.

143 İbrahim b. Rüstem, Ebû Bekir el-Mervezi. İmam Muhammed, Malik, Sevrî ve Şu'be gibi âlimlerden fıkıh ve hadis öğrenmiştir. Halife Me'mun'un kadılık teklifini reddetmiştir; bk. Kureşi, *Cevâhir*, I, 80-82.

144 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 69-71.

145 Pezdevî'nin zikrettiği misallerin yer aldığı bab için bk. Şemsüleimme es-Serahsi (483/1090), *Şerhu's-Siyerü'l-kebir*, Kahire 1971, s. 847-861.

146 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 115.

147 a.g.e.,s. 185.

oluşuyla ilgili iki kişinin sözünün bir kişiye tercih edilmesine dayananlar olmuştur.¹⁴⁸ İmam Muhammed'in mühâyeenin cevazı için Salih (a.s.)'ın devesi ile kavmi arasında su içiminin gün aşırı taksim edilmesini delil göstermesi “şer'u men kablena”nın (bizden öncekilerin şeriatının) hüccet olduğuna işaret sayılmıştır.¹⁴⁹ Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Hanefî fakihlerinin meşhurlarından el-Hâkimü's-şehîd'in (334/945) *el-Münteka* adlı eserine atıfta bulunulmuştur.¹⁵⁰ Hanefî usûlcülerinden Cessas'ın (370/981) *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı eserine atıfta bulunulmuştur.¹⁵¹

Usûle dair bir görüş el-Kadi's-şehîd'in *Kitâbü'l-Gurer*'ine atfedilmektedir.¹⁵² *Usûlü'l-Pezdevî* şarihlerinden Hüsameddin es-Siğnakî (714/1314) burada el-Hâkimü'l-Mervezî'nin, yani el-Hâkimü's-şehîd'in kastedildiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Abdülaziz el-Buhârî (730/1329) ise bazı şarihlerin bu zatın el-Hâkimü's-şehîd olduğunu söylediğini, ancak el-Kadi's-şehîd lakabıyla bilinen zatın Ebû Nasr el-Muhsin b. Ahmed b. el-Muhsin el-Hâlidî el-Mervezî (429/1037) olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴ Kâtip Çelebi *el-Gurer* adlı bir eseri el-Hâkimü's-şehîd'e (334/945) nisbet etmektedir.¹⁵⁵ Sem'ânî ise *Usûlü'l-fikh* adında bir eseri kendisine nisbet eder.¹⁵⁶ Ancak bu eserin fıkıh usûlü ilmine ait olduğu şüphelidir. Zira bu dönemde “usûlü'l-fikh” terkibi yaygın bir şekilde fıkıh kitapları için kullanılmaktadır. Ayrıca diğer kaynaklarda el-Hâkimü's-şehîd'in usûl-i fıkıha dair görüşlerine atıf yapıldığı görülmemektedir. Diğer taraftan Zerkeşi'nin (794/1392) atıfta bulunduğu Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Bel'amî el-Hanefî'nin¹⁵⁷ *Kitâbü'l-Gurer fi'l-usûl* adlı eserinin aynı eser olması ihtimal dahilindedir.¹⁵⁸

148 a.g.e.,s. 208.

149 a.g.e.,s. 234.

150 a.g.e.,s. 83, 322.

151 a.g.e.,s. 123.

152 a.g.e.,s. 59.

153 Hüsameddin es-Siğnakî, *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî* (nşr. Fahreddin Seyyid Kânit), Riyat 1422/2001, II, 667.

154 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 294. Bu zatın kısa bir biyografisi için bk. İbrahim b. Muhammed el-İraki es-Sârifîni (641/1243), *el-Müntehab min Kitabi's-Siyak li-tarihi Nisâbur*, nşr. Halid Haydar, baskı yeri yok, Darü'l-Fikr, 1414, s. 495; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, IX, 481.

155 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1202.

156 Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 191.

157 Bu zat hakkında bilgi bulamadık. Ancak Muhammed b. Ubeydullah el-Bel'amî (329/940) adında Maverâünnehir bölgesinde hüküm süren Samani Devletinde vezirlik yapmış âlim ve edib bir zat bulunmakta ve Buharâda bu zatın ailesinin bilindiği belirtilmektedir; bk. Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh (643/1245), *Tabakâtü'l-fukahai's-Şafiyye*, nşr. Muhyiddin Ali Necib, Beyrut 1992, I, 224; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 7.

158 Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi (794/1392), *el-Bahru'l-muhit*, y.y., Darü'l-Kütübî, 1414/1994, VII, 28, 416, 436, 445; VIII, 102, 144.

Ayrıca Pezdevî bir yerde kendisinin İmam Muhammed'in *el-Câmiü'l-kebir*'i üzerine yazdığı *Şerhu'l-Câmi*'e atıfta bulunmuştur.¹⁵⁹

J. Serahsî'nin *Usûl*'ü ile Arasındaki Benzerlik

Hemen hemen aynı dönemde yaşayan Serahsî (483/1090) ve Pezdevî'nin *Usûl*'leri arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. İki eseri karşılaştıran herkes bu benzerliği kolayca tespit edebilir. Birçok yerde harfi harfine aynı ifadeler ve cümleler iki eserde de yer almaktadır. İşlenen konular neredeyse aynıdır. Aradaki fark konuların tertibi ve Serahsî'nin eserinin Pezdevî'ninkinden daha geniş olmasıdır. Hangi eserin daha önce yazıldığı hususunda kesin bir bilgi yoktur. Her iki müellifin 400/1010 civarında doğduğu söylenmektedir. Serahsî'nin eserinin başında bu eserini İmam Muhammed'in eserlerini şerhettikten, yani *Mebûsûl*'u telif ettikten sonra Özkent (Uzcend) kalesinde 479/1087 yılının Şevval ayının sonunda imlâ etmeye başladığı ifade edilmektedir.¹⁶⁰ Dolayısıyla Serahsî'nin eserini hayatının sonuna doğru ve oldukça geç bir yaşta telif ettiği anlaşılmaktadır. Normal şartlarda Pezdevî'nin eserini daha erken bir tarihte telif etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁶¹

İki eser arasındaki benzerliğin bir sebebi Şemsüleimme el-Halvânî gibi müşterek üstatlardan ders almaları ve birbirlerine yakın coğrafya ve ilim havzalarında bulunmaları olabilir.¹⁶² Ancak iki eser arasında, birçok yerde aynı kelime ve cümlelerin kullanılmasına varan benzerliğin sadece bu sebeplere bağlanması meseleyi yeterince izah edememektedir. Ayrıca Şemsüleimme el-Halvânî'nin (452/1060) usûl alanında bir eseri olmadığı gibi kendisi bu alanın meşhur isimleri arasında sayılmamaktadır. Muhtemelen Serahsî Pezdevî'nin eserine vakıf olmuş, Hanefî usûlünü özlü bir şekilde ortaya koyan bir eser olarak onu benimsemiş ve adını koymasa da bir bakıma onu şerhetmiştir. Pezdevî'nin de kendinden önceki müelliflerden, özellikle Debûsî'den birçok yerde faydalandığı ve elfazın dörtlü taksimi gibi bazı yerlerde onu neredeyse aynen izlediği, ancak Debûsî'nin adını hiç anmadığı görülmektedir. Eğer Serahsî'nin *Usûl*'ünün Pezdevî'nin *Usûl*'ünden sonra yazıldığı yönündeki tahminimiz doğruysa, *Usûl*'s-Serahsî'nin büyük öl-

159 Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 100.

160 Serahsî, *Usûl*, I, 9. Ayrıca bk. Muhammed Hamidullah, "Serahsî, Şemsüleimme", *DİA*, 2009, XXXVI, 544-547.

161 Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Sâid Bekdaş, naşirin girişi, s. 36-42; Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, baskı yeri ve tarihi yok, Darü'l-Fikri'l-Arabî, s. 23.

162 Murteza Bedir-Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA*, XXXIV, 264-266.

çüde Debûsî ve Pezdevî'nin eserleri üzerine kurulmuş ve bunları bir ölçüde şerhetmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca uzunca bir dönem hapis hayatı yaşayan ve eserlerini hapiste telif eden Serahsî'nin hayatının sonuna doğru Pezdevî'nin eserinden faydalanarak yazdığı *Usûl*'ünü gözden geçiremeden vefat etmiş olması da muhtemeldir. Zira eserinin düzeninde bir dağınıklık bulunmakta ve kimi zaman konular arasında bağlantı kurmak zorlaşmaktadır. Pezdevî'nin *Usûl*'ünde ise sistematik nisbeten daha gelişmiş ve konular arasında bağlantı kurmaya daha çok gayret gösterilmiştir.¹⁶³ Bununla birlikte Pezdevî'nin sistematigiinde de eksik kalan yönler bulunmaktadır (yuk. bk.).

K. Kardeşi Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin Eseri ile Mukayese

Yukarıda geçtiği üzere Fahrülislam Ebu'l-Usr el-Pezdevî'nin kardeşi Sadrülislam Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin *Ma'rîfetü'l-hüceciş-şer'iyye* adında kısa ve kolay üsluba sahip bir usûl-i fıkıh eseri bulunmaktadır. Müellif bu eseri 486/1093 yılının Ramazan ayında telif etmiştir.¹⁶⁴ Dolayısıyla eserini ağabeyinin vefatından 4 yıl sonra telif ettiği anlaşılmaktadır.

Sadrülislam önce orta büyüklükte bir usûl eseri telif ettiğini, sonra bu eserde bazı değişiklikler yaptığını, üçüncü olarak da fakihlerin ihtiyaç duyacağı ölçüde kısa olan bu eseri yazdığını ifade ederek eserine başlar.¹⁶⁵ Görüldüğü üzere Sadrülislam da Fahrülislam gibi önce genişçe bir usûl eseri telif etmiş, sonra daha kısa bir eser kaleme almıştır. Birçok âlimin takip ettiği bu usûlde telif açısından kolaylık bulunmaktadır; önce konular detaylıca ele alındıktan sonra bir eserin özetini çıkarmak kolaylaşmaktadır.

Sadrülislam eserinin başında fıkıh ve usûlü'l-fıkhın tanımını yapar.¹⁶⁶ Sadrülislam ağabeyi Fahrülislam'dan farklı olarak "usûlü'l-fıkh" terkinini açık bir şekilde bu ilmin adı olarak kullanmaktadır. Fahrülislam'ın ise net bir şekilde ifade etmese de "usûlü's-şer'" terkinini bu ilmin adı olarak kullandığı düşünülebilir (yuk.bk.).

Sadrülislam usûlü'l-fıkhın, yani fıkhın temel delillerinin Kitap, sünnet ve icma olduğunu belirtir.¹⁶⁷ Fahrülislam ise kıyası da buna ilave eder. Ancak bu pratikte sonucu olmayan teorik bir ayırmadır. Usûl ile sadece müsbet, yani müstakil

163 a.g.e.,XXXIV, 265; Murteza Bedir, "Usûlü's-Serahsî", *DİA*, XLII, 221-222.

164 Sadrülislam el-Pezdevî, *Ma'rîfetü'l-hüceciş-şer'iyye*, s. 257.

165 a.g.e.,s. 22.

166 a.g.e.,s. 22-24.

167 a.g.e.,s. 23.

olarak hükümleri koyan kaynaklar kastedilirse deliller üçtür; ancak muzhir, yani önceden bu üç asıldan biriyle sabit olan bir hükmün esas alınması suretiyle aslında varolan bir hükmün ortaya çıkarılmasını sağlayan deliller de göz önünde bulundurulursa bu üç delile ilaveten kıyas da usûlden sayılır. Usûlcülerin kahir ekseriyeti de bu görüştedir.

Sadrülislam eserinin başında fıkıh, mana, delil, nazar, re'y, kıyas, hüccet, burhan, sebab, makul ve nükte gibi kavramlar üzerinde durur ve bunları açıklar.¹⁶⁸ Bu arada Ebû Hanîfe'nin ashabına "ashabü'r-re'y" denilmesinin olumlu bir anlamı olduğunu belirtir.¹⁶⁹ Fahrülislam da aynı şekilde "ehlü'r-re'y" tesmiyesinin Hanefîler'in fıkıh alanında üstünlükleri sebebiyle kendilerine verildiğini ifade etmiştir. Ancak o yukarıda geçen diğer kavramların izahı üzerinde durmamıştır. Bu kavramlar ve benzerleri üzerinde duran Debûsî'dir.¹⁷⁰

Sadrülislam usul-i fıkıh konularında ilmin ihata ve yakın ile galibü'r-re'y ve'zan şeklinde iki kısma ayrıldığını söyler.¹⁷¹ Kendisinden önce Debûsî'nin delilleri yakın ve zan açısından iki kısma ayırarak incelediği görülmektedir.¹⁷² Ardından Sadrülislam istidlal, istinbat, ictihad, ma'lul, ihticac, i'tilal kavramlarını açıklar.¹⁷³ Akabinde delaletü'n-nas kavramını örneklerle izah eder. Bu örneklerin bir kısmında Şafî'nin görüşünü eleştirir. Bir örneğin izahında ise Debûsî ve ağabeyi Fahrülislam el-Pezdevî gibi Hanefî usûlcülere muhalefet eder.¹⁷⁴

Sadrülislam "Faslün ti taklidi gayri'n-Nebi" başlığı altında İmam Ebû Hanîfe'nin eğitim metodunu, avamın bir müctehidi taklid etmesinin zaruret olduğunu, âlimlerin ise delilini bilmeden başka bir âlimi taklid etmesinin caiz olmadığını ve delilini bilerek bir müctehidin görüşüne uymaya taklid denilemeyeceğini anlatır.¹⁷⁵ Taklidi kötüleyen bu yaklaşımı Debûsî ve Fahrülislam'da da görmekteyiz.¹⁷⁶ Sonraki asırlarda ise taklide karşı bu tavırdan uzaklaşıldığı bilinmektedir.

168 a.g.e.,s. 24-30.

169 a.g.e.,s. 27.

170 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 13-17.

171 Sadrülislam el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-hücceciş-şer'iyye*, s. 30-31.

172 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 18-19.

173 Sadrülislam el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-hücceciş-şer'iyye*, s. 31-33.

174 Bir ayet-i kerime (Haşr, 59/8) muhacirler için kullanılan "fakir" kelimesinden Debûsî ve Pezdevî onların müşrikler tarafından gaspedilen mallarının mülkiyetini kaybettikleri anlamına işaretü'n-nass yoluyla delalet ettiğini çıkarmaktadır; bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 130; Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 11. Sadrülislam el-Pezdevî ise bunun işaretü'n-nass değil delaletü'n-nass olduğunu savunur; bk. *Ma'rifetü'l-hücceciş-şer'iyye*, s. 33-44.

175 a.g.e.,s. 45-49.

176 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 399; Pezdevî, *Usûl* (Karaçi), s. 273.

Dolayısıyla V. yüzyılda ictihad düşüncesinin fakihler arasında yaygın olduğu, ancak bununla daha çok mezhep içi ictihadın kastedildiği söylenebilir. Zira Debûsî ve Pezdevî gibi fakihler Hanefî mezhebinin görüşlerini savunma ve temellendirmede önemli bir yere sahiptir; onlar bir mezhep/ekol olarak Hanefiliği tercih ederken bilinçli bir tercih içinde olduklarını, ancak bunu körü körüne taklitle yapmadıklarını, mezhebin usûlünü ve delillerini inceleyerek güçlü buldukları için bu yolu tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Böyle bir yaklaşımın ictihad fikrini canlı tutacağı, yeni sorunlar karşısında mezhebin usûlüne göre ictihad etmeyi mümkün kılacağı açıktır.

Sadrülislam sırasıyla Kitap, sünnet, icma ve meanî (kıyas) ile delil getirileceğini ifade eder.¹⁷⁷ Dolayısıyla yukarıda usûlün sadece Kitap, sünnet ve icma olduğunu söylemesinin pratikte bir farklılık doğurmadığı anlaşılmaktadır.

Debûsî ve Fahrülislam'da elfazın taksiminde görülen dörtlü bölümlemeler ve ince ayrımlar Sadrülislam'da görülmemektedir. Elfaz bahisleri Sadrülislam'ın eserinde daha kısa olup Fahrülislam'ın eserindeki geniş açıklamaları ve örnekleri içermemektedir.

Kitap delilinden sonra Sadrülislam sünnet deliline geçer. Bu bölümde yer alan konular Fahrülislam'ın *Usûl*'ünde biraz daha geniş ve sistematik şekilde ele alınmış, hatta Sadrülislam'ın değinmediği başka konulara da temas edilmiştir. Ancak Sadrülislam'ın haber-i vahidin hücciyeti konusunda Mutezile'nin görüşüne nisbeten daha geniş yer verdiği görülmektedir.¹⁷⁸ Bu onun fırkaların görüşleri konusunda geniş ittila sahibi olduğunu ve kelâma olan ilgisinin Fahrülislam'dan daha çok olduğunu gösterir.

Ardından Sadrülislam tarafından icma deliline geçilerek icmanın hücciyeti, icmanın türleri, önceden ihtilafı bir mesele üzerine icma, sahabenin ihtilaf ettiği meselede yeni görüş ortaya koymanın hükmü gibi meseleler ele alınır.¹⁷⁹ Bu konular Fahrülislam tarafından biraz daha genişçe ele alınmıştır.

Bundan sonra kıyas deliline geçen Sadrülislam tarafından önce kıyasın hücciyeti, kıyasın sıhhatinin şartları, illetin tahsisıyla ilgili tartışmalar, illet ve şartla ilgili bir mesele, illet, şart, sebep kavramları, aralarındaki farklar ve örnekleri incelenir. Sonra illetin hükmünün devamı, akdın feshi, illetin hükmünün illele birlikte sabit olacağı, illetin birden fazla vasıftan oluşması, illetin tanımı, illetin

177 Sadrülislam el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-hücceciş-şer'iyye*, s. 50-51.

178 a.g.e.,s. 123-124.

179 a.g.e.,s. 148-155.

tespit yolu, tard ve ona itirazın yolları, talakla ilgili bazı meselelerin illetleri, ihtisar/iktisar, zuhur ve istinad¹⁸⁰ yoluyla sabit olan hükümler, mevkuf akit ve mevkuf hüküm konuları işlenmiştir.¹⁸¹ Genel olarak bu konular Fahrülislam'ın eserinde de ele alınmış, ancak daha geniş ve sistematik biçimde anlatılmıştır.

Genel anlamda Fahrülislam'ın eseri Sadrülislam'ın eserinden daha geniş ve sistematiktir. Sadrülislam'ın eserinde konular daha kısadır; hatta bazı konulara hiç değinilmemiştir; Meselâ ehliyet ve arızaları konuları gibi. Ayrıca *Ma'rifê*'de konular biraz daha dağınık ve düzensiz işlenmektedir. Meselâ kıyasla ilgili meseleler anlatılırken konuyla ilgisi pek belli olmayan "harc" (zorluk) konusu ve hükümlere etkisinden söz edilir.¹⁸² İlet, şart ve sebep kavramlarından söz edildikten sonra ibadet ve kurbet kavramları üzerinde durulur.¹⁸³ Gerçi burada vaz'î hüküm ve şer'î hüküm kavramları arasında bir bağlantı kurmak mümkündür; ancak Fahrülislam'ın aksine Sadrülislam konular arasında bağlantı kurmaya çalışmamakta ve bu meselelere belli bir sistematığı takip etmeden kıyas bahisleri içinde değinmektedir. Yine Sadrülislam'ın şer'î hüküm bahisleri olan azimet, ruh-sat, farz, sünnet gibi kavramlar üzerinde durmadığı, bunları müstakil bir başlık altında ele almadığı görülmektedir.

Kimi yerde Sadrülislam bir muhtasar eserin üslubuna uymayan anlatımlarda bulunmaktadır. Meselâ illetin isbatında tartışmalı yöntemlerden olan tard konusyla ilgili bir meselede adını vermediği Şafîî bir âlimle ve başka bir Hanefî fakihle yaptığı münazarayı uzunca anlatmaktadır.¹⁸⁴ Fahrülislam'ın eserinde bu tür, muhtasar bir eserin üslup ve sistematığına uymayan davranışlar görülmez.

Sadrülislam'ın eserinde mezhep içi ve mezhep dışı görüşler delilleriyle birlikte zikredilir, tartışılır ve örnekler verilerek meseleler izah edilir. Bu açıdan Fahrülislam'ın eseriyle benzeşmektedir. Muhalif mezhepler içinde en çok Şafîî ve ashâbına atıfta bulunulur ve görüşleri eleştirilir.¹⁸⁵ Hanefî usûlcülerden İmam Matürîdî'nin (333/944) görüşleri kimi zaman zikredilir.¹⁸⁶ Şemsüleimme el-Halvâî/Halvânî'den "hocamız" denilerek bir görüş nakledilir.¹⁸⁷ Mutezilê'den

180 Bu fasıllarda bir akit veya tasarrufta bulunmak üzere söylenen sözlerin hüküm doğurma zamanıyla ilgili birçok fihhi meseleden söz edilmiştir.

181 a.g.e.,s. 156-257.

182 a.g.e.,s. 171-174.

183 a.g.e.,s. 189-193.

184 a.g.e.,s. 217-220.

185 a.g.e.,s. 58.

186 a.g.e.,s. 65, 167.

187 a.g.e.,s. 122.

Hişam b. Hakem (179/795) ve Ebû Ali el-Cübbâ'nın (303/916) görüşü zikredilir.¹⁸⁸ "Ashâbü'z-zavâhir"den Davud b. Ali (270/884) ve oğlu Ebû Bekir'in (297/910) kıyasın hücciyetini reddetmelerinden söz edilir.¹⁸⁹ Buna benzer nakiller Fahrülislam'ın eserinde de bulunmaktadır.

Sadrülislam İmam Muhammed'in *ez-Ziyâdât*¹⁹⁰ ve *es-Siyerü'l-kebîr* adlı eserlerine atıfta bulunur.¹⁹¹ Ayrıca İmam Muhammed'in başka bir yerde kendisine nisbet edildiğini görmediğimiz *Kitâbü'l-İlel*'inden söz etmektedir.¹⁹² Bu eserin adının *Kitâbü'l-Hiyel* gibi başka bir addan muharref olması mümkündür. Sadrülislam müellif adı vermeden *İhtilâfî Züfer ve Ya'kub* adlı bir esere atıfta bulunmaktadır.¹⁹³ Serahsî ve başka fakihler de birçok yerde bu eserden nakilde bulunmakla birlikte müellifinin adını vermemektedir.¹⁹⁴ Kâtip Çelebi de bu eserin adını zikretmiş, ancak müellifinin adını tespit edememiştir.¹⁹⁵ Sadece bir yerde Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (373/983) bu eseri İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Hasan b. Ziyad'a (204/819) nisbet ettiği görülmektedir.¹⁹⁶ Serahsî bir yerde bu eserin İbn Şücâ tarafından yapılan şerhine atıfta bulunmaktadır.¹⁹⁷ Bu zat Hasan b. Ziyad'ın öğrencisi Muhammed b. Şücâ es-Selcî (266/880) olmalıdır. *Muhît-i Burhanî*'de *İhtilâfî Züfer (ve Ya'kub)* adlı eserin el-Belhî'ye atfedilmesi bir tahrif sonucu olmalıdır.¹⁹⁸

Sadrülislam genel olarak hadisler için kaynak göstermezken sadece bir hadis için Tirmizî'nin (279/892) *Câmi*'ini (*Sünen*) kaynak gösterir.¹⁹⁹ Muhtemelen bu şekilde hadis kaynaklarından haberdar olduğunu, bir ehl-i rey mensubu olarak ehl-i hadisin dediği gibi hadis konusunda yetersiz olmadığını göstermek istemiştir. Fahrülislam'ın İmam Muhammed'in eserlerinden Sadrülislam'dan daha

188 a.g.e.,s. 123-124.

189 a.g.e.,s. 156.

190 a.g.e.,s. 210, 254.

191 a.g.e.,s. 210.

192 a.y..

193 a.y..

194 Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut 1414/1993; II, 129; III, 66, 76; Alaeddin Ebû Bekir b. Mes'ud el-Kasani (587/1191), *Bedaiü's-sanai' fi tertibiş-şerai'*, Beyrut 1406/1986, I, 13; III, 108; VII, 292; Burhaneddin Mahmud b. Ahmed el-Buhârî (616/1219), *el-Muhitu'l-Burhanî fi'l-fikhi'n-Nu'mani*, nşr. Abdülkerim Sami el-Cündî, Beyrut 1424/2004, I, 129, 295; II, 384.

195 *Keşfü'z-zunûn*, I, 32.

196 *Uyünü'l-mesâil*, nşr. Salahaddin en-Nahî, Bağdad 1386, s. 90.

197 Serahsî, *Mebcut*, IV, 92.

198 Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhitu'l-Burhanî*, I, 129. Zira "Belhî" noktasız düşünüldüğünde peltak se ile "Selcî" şeklinde okunabilir; ayrıca bir eserin şerhinin o eserin adıyla anıldığına Hanefî literatüründe çok rastlanmaktadır; yani burada Selcî'nin *Şerhu İhtilâfî Züfer ve Ya'kub* adlı eserine kısaca *İhtilâfî Züfer* adıyla atıfta bulunulmuştur.

199 Sadrülislam el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-hücceciş-şer'iyye*, s. 55-56.

çok faydalandığı ve sık sık bu eserlere müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Sadrülislam'ın da geniş bir ıttıla sahibi olduğu, farklı alanlarda başvurduğu, nâdir ve değerli eser isimlerinden anlaşılmaktadır. Haber-i vahidin Kitap, mütevatir veya meşhur sünnet ve usûle aykırı olması halinde reddedileceği görüşünü bazı Hanefî âlimlere atfeden Sadrülislam el-Pezdevî buna karşı çıkar ve haber-i vahidin reddinin caiz olmadığını, mümkün olduğu vech üzere ve Kitap ve mütevatir sünnete aykırı düşmeyecek şekilde kendisiyle amel edilmesi gerektiğini savunur.²⁰⁰ Hanefî usûlcülerin görüşlerine aykırı olan bu görüş onun hadis ehlinde etkilenmediğini ve Hanefî usûlünde farklı seslerin olduğunu gösteren önemli bir örnektir.

Sadrülislam şer'î hükümleri tasnif ederek, hükümlerin ibadat, muamelât, cinayat ve husumat olmak üzere dört kısımdan teşekkül ettiğini ifade etmiştir.²⁰¹ Fahrülislam'ın eserinde bu şekilde bir tasnife rastlanmamıştır; ancak onun hükümleri Allah hakları, kul hakları ve karma haklar şeklinde farklı kısımlara ayırdıktan sonra bu kısımları kendi içinde daha detaylı kısımlara ayırdığı bilinmektedir (yuk. bk.).

II. USÛLÜ'L-PEZDEVÎ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kurucu rolü ve Hanefî usûlünün gelişmiş halini başarılı şekilde özetlemesi sebebiyle *Usûlü'l-Pezdevî* Hanefî fakihler tarafından özel bir ilgiye mazhar olmuş ve üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Aslında bu çalışmaları iki kısma ayırmak mümkündür: Dolaylı ve dolaysız çalışmalar. Dolaylı şekilde Pezdevî'nin *Usûlü*'ü üzerine yapılan çalışmalar düşünülürse, kendisinden sonra Hanefî usûlüne dair yazılan hemen bütün eserlerin bir ölçüde Pezdevî'nin *Usûlü*'ünden istifade ettiğini söylemek mümkündür. Zira bu eser Hanefî usûlünün en önemli kurucu ve özet eserlerinden biridir. Dolaysız olarak *Usûlü'l-Pezdevî* üzerine yapılan şerh ve diğer çalışmaları ise şöyle özetlemek mümkündür:

A. Şerhler

1-Bedreddin Muhammed b. Mahmud b. Abdülkerim el-Kerderî (651/1254). Haherzade (Kızkardeşoğlu) lakabıyla meşhurdur. *Fevaidü Usûli'l-Pezdevî* adlı eserini Siğnakî (714/1314) kaynakları arasında zikretmiştir.²⁰²

200 a.g.e.,s. 135.

201 a.g.e.,s. 207.

202 Hüsameddin es-Siğnakî, *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî*, I, 142, 143, 300; III, 1062, 1380; IV, 2041. Bedreddin el-

2-Necmü'l-ulema Hamîdüddin Ali b. Muhammed b. Ali er-Ramuşî el-Buhârî ez-Zarîr (666/1268). *Fevaidü'l-Pezdevî* (*Haşiye veya Ta'lîka ala Usûli'l-Pezdevî* veya *Şerhu Usûli'l-Pezdevî*) adlı eseri matbudur.²⁰³ Ayrıca *Kitâbü'l-Fevaid ala Usûli'l-Pezdevî* adıyla, Ümmü'l-kura Üniversitesi'nde birden fazla doktora tezine paylaştırılarak tahkik edilmiştir.²⁰⁴ Bu eserin Pezdevî üzerine yazılan ilk haşiye/şerh olduğu söylenmiştir. Siğnakî *Fevaid* adıyla andığı bu eserin farklı nüshaları bulunduğunu ve ondan faydalandığını belirtirken, Abdülaziz el-Buhârî de bu esere atıfta bulunur.²⁰⁵

3-Süleyman b. Ahmed b. Zekeriyya es-Sindî (VII-VIII. asır). Hintli Hanefî âlimlerdendir. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* (*Haşiye ala Usûli'l-Pezdevî*) adlı eseri tez olarak çalışılmıştır.²⁰⁶

4-Kutbeddin Mahmud b. Mes'ud b. Muslih eş-Şirazî (634-710/1236-1311). Şafiî fakih, usûlcü ve çok yönlü âlimdir. *Fevaid ala Usûli'l-Pezdevî* adlı 50 kürrase hacminde bir eseri olduğu belirtilmiştir. Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgidен eserin mantık veya cedel içerikli olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁷

Kerderî dayısı ve aynı zamanda hocası olan Şemsüleimme el-Kerderî'ye nisbetle Haherzade lakabıyla anılmıştır. Hanefî fakih ve usûlcüdür. Kelâm, fıkıh ve usûle dair eserleri bulunmaktadır. *Fevâidü Usûli'l-Pezdevî* dışında *Fevâidü Takvîmi'l-edille* adında bir usûl eseri daha vardır; bk. Kureşî, *Cevâhir*, II, 184; III, 362-363; Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmad el-Hanbelî (1089/1679), *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, nşr. Mahmud el-Arnaut, Dimaşk-Beyrut, 1406/1986, VII, 442; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ila tabakâti'l-fuhûl*, nşr. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut, İstanbul 2010, III, 261-262; Leknevî, *Fevâid*, s. 200; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 125.

203 nşr. Amir Ahmed en-Nedavî, I-II, Beyrut 2016.

204 Hurûf-i meanîden icmanın sonuna kadar tahkik: Seyyid Hüseyin Eşrefî, 1430/2008; Kıyas'tan eserin sonuna kadar tahkik: Ahmed Cumî, 1432/2010.

205 Siğnakî, *Kâfi*, I, 142, 197; II, 635, 724; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 38. Hamîdüddin er-Ramuşî Buharâda bulunan Ramuş köyüne mensuptur. Maveraünnehir âlimlerinden, Hanefî fakih, usûlcü, müfessir ve kelâmcıdır. Hocaları arasında Şemsüleimme el-Kerderî, öğrencileri arasında Ebu'l-Berekat en-Nesefî sayılabilir. Yaklaşık ellibin kişinin kıldığı cenaze namazını vasiyeti üzere Nesefî kıldırması ve naaşını kabrine koymuştur. *Hidâye* üzerine ilk şerhi yazdığı söylenmiştir. Fıkıh ve usûl alanında eserleri vardır; bk. Kureşî, *Cevâhir*, II, 598; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 215; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 113; Leknevî, *Fevâid*, s. 125; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 711; Meragî, *Feth*, II, 77; Zirikli, *A'lâm*, V, 154; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 516; Beka, *Mucem*, III, 283-284; Murteza Bedir-Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA*, 2007, XXXIV, 264-266.

206 Mısır Camiatü'l-Ezher, Külliyyetü'd-Dirasatü'l-İslamiyye'de dört yüksek lisans tezinde tamamı tahkik ve tahlil edilmiştir: İbrahim Muhammed Uveys, 2007; Ali Taha Afif ve Habibullah Devletşah, 2009; Abdullâh Fethi Ahmed, 2010. Yazmaları için bk. Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 642, 349 vr.; Darü'l-Kütübü'l-Misriyye, nr. 69. Ayrıca bk. Bağdatlı İsmail Paşa (1920), *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli ala Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1945, I, 92. Ezher Üniversitesi'ndeki çalışmada bu zatın VIII. asırda Hindistan'da yaşadığı ifade edilmektedir. Bağdatlı Darü'l-Kütübü'l-Misriyye nüshasının 698 tarihli olduğunu bildirmektedir.

207 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 112. Kutbeddin eş-Şirazî Şiraz'da doğmuştur. Nasirüddin Tusî'den ders almıştır. Anadolu'ya giderek Mevlana'yla görüşmüş, Sadreddin Konevî'nin derslerine katılmış, ardından Sivas ve Malatya'da kadılık yapmıştır. Şam ve Mısır'da bir süre kaldıktan sonra Tebriz'e yerleşmiştir. Aduddin el-İcî gibi birçok öğrencisi olmuştur. Tebriz'de vefat etmiş ve vasiyeti üzere Kadı Beyzavî'nin ya-

5-Hüsameddin Hüseyin b. Ali b. Haccac el-Buhârî es-Siğnakî (714/1314). Hanefî fakih, usûlcü, dilci ve kelâmcıdır. *el-Kâfi fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri tez olarak çalışılmış ve basılmıştır.²⁰⁸

6-Burhaneddin b. Mahmud b. Muhammed el-Buhârî el-Bağabakî (Boğabekî?) (715/1315 civarı). *Usûlü'l-Pezdevî*'nin geniş bir şerhi olan *Câmiu's-şurûh li'l-Pezdevî* adlı eserinin yazması bulunmaktadır. Eserinin yazmasının zahriyesinde bu zatın Bağabak'ta doğduğu ve Buhara'da ikamet ettiği yazılıdır. Kendisi hakkında başka bir bilgi tespit edilememiştir.²⁰⁹

7-Alaeddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (730/1329). Hanefî fakih ve usûlcüdür. *Keşfü'l-esrar şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri meşhur ve matbu olup tez olarak da çalışılmıştır.²¹⁰ *Usûlü'l-Pezdevî*'nin meşhur, makbul ve geniş serhlerinin başında gelir. Bu eserine yöneltilen eleştirileri cevapladığı *er-Risaletü'l-kâfiye li-def'i't-ta'n ala Keşfü'l-esrar* adlı eseri de tez olarak çalışılmıştır.²¹¹

nına defnedilmiştir. Astronomi, tıp, belagat, tefsir, felsefe ve usûl alanında eserleri vardır. Fıkıh usûlüne dair *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib* adlı eseri de matbudur; bk. Taceddin Abdülvehhab b. Ali es-Sübkî (771/1370), *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-kübra*, nşr. Mahmud et-Tanahî – Abdülfettah el-Hulv, Kahire 1413, X, 386; Şihabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, nşr. Muhammed Abdülmuid Han, Haydarabad 1392/1972, VI, 100-101; Celeleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyuti (911/1505), *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-ıuğaviyyin ve'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, tsz., II, 282; Brockelmann, *GAL*, II, 274, 297; *Suppl.*, I, 817, 824, 929; II, 296-297, 581; Meragî, *Feth*, II, 109-111; Zirikî, *A'lâm*, VII, 188; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 832; Azmi Şerbetçi, "Kutbuddin-i Şirazi", *DİA*, 2002, XXVI, 487-489.

208 nşr. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit, I-V, Riyad 1422/2001, matbu doktora tezi. Hüsameddin es-Siğnakî Seyhun nehri kıyısındaki Siğnak (Siğnak, Suğnak) şehrine mensuptur. Maveraünnehir'de Hafızuddin Buhârî ve Fahreddin Maymergî gibi âlimlerden tahsilini tamamlayan Siğnakî Buhara, Nisabur, Bağdat, Şam ve Kahire'de ders vermiştir. Öğrencileri arasında Kıvamüddin Kakî, Emir Kâtip el-Etkanî ve Celeleddin Kirlanı bulunur. Vefat tarihinin 710 veya 711 olduğu da söylenmiştir. Fıkıh, akaid, nahiv, sarf ve usûle dair eserleri vardır. Hüsameddin el-Ahsiketî'nin (644/1247) *Müntehab*'ının şerhi olan *el-Vâfi şerhu'l-Müntehab* adlı eseri basılmıştır; bk. Kureşî, *Cevâhir*, II, 114-116; Kasım b. Kutluboğa, *Tâci'ü't-terâcim*, s. 160-161; Süyuti, *Buğye*, I, 537; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 81; II, 1848; Leknevî, *Fevâid*, s. 62; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 314; Brockelmann, *GAL*, II, 116; *Suppl.*, II, 142; Meragî, *Feth*, II, 112; Zirikî, *A'lâm*, II, 247; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 566, 623; Beke, *Mucem*, II, 71-73; Rahmi Yaran, "Siğnakî", *DİA*, 2009, XXXVII, 164-166.

209 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 957-958, 235+242 vr., 35 satır. Bu nüsha 855 tarihinde Buhara'da Seyfi İnal b. Balbay el-İbrahimî'nin emriyle istinsah edilmiştir. Yazmada verilen bilgilere göre asıl nüshası ise Muhammed b. Muhammed Şeyh b. Mustafa el-Ebzeni tarafından Buhara'da, birinci cildi 715 tarihinde el-Medresetü'l-Mes'udiyye'de, ikinci cildi 716 tarihinde Hâce Parsa'nın zaviyesinde yazılmıştır. Tunus Darü'l-Kütübü'l-Vataniyye'de de bir nüshası bulunmaktadır; bk. <http://www.bnt.nat.tn/uhtbin/cgisirsi.exe/?ps=6nqvtTfeaY/BNT/231480009/2/16> (erişim: 25/10/2017).

210 I-IV, Kahire 1307; İstanbul 1307-1308; nşr. Muhammed el-Mu'tesim-billah el-Bağdadi, I-IV, Beyrut 1417/1997. Ayrıca Medine el-Câmiatü'l-İslamiyye'de doktora tezlerinde tahkik ve tahlil edilmiştir (Dirase ve tahkik: Üsame b. Fayçal es-Sadûn, 1431/2009; Muhammed b. Said el-Gamidi, 1431/2010; Muhammed b. Ahmed el-Hudayrî, 1432/2011; Ahmed b. Halufe el-Ahmerî, 1432/2011; el-Emin b. Abdullah eş-Şinkiti, 1433/2012; Hasan b. Muhammed Vuhey, 1433/2012; Fehd b. Abdullah el-Usey, 1434/2013).

211 Dirase ve tahkik: Abdülaziz b. Muhammed ed-Düveyş, doktora tezi, el-Câmiatü'l-İslamiyye (Medi-

8-Vecihüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Lahmî el-Erzincanî (743/1342). Hanefî fakih ve usûlcüdür.²¹² *et-Tekmül fî şerhi Usûli'l-fikh li'l-Pezdevî* adlı eserinin müellif hattıyla bir nüshası ve başka nüshaları bulunmaktadır.²¹³ Bu eserin tahkik aşamasında olduğu belirtilmiştir.²¹⁴

9-Fahreddin Ebu'l-Mekârim Ahmed b. Hasan b. Yusuf el-Çarperdi (el-Carberdi) et-Tebrizî (746/1346). Şafîî fakih ve usûlcüdür. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı bir eseri bulunmaktadır.²¹⁵

10-Kıvamüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sincarî el-Hucendî el-Kakî (749/1348). Hanefî âlimlerden olup fıkıh ve usûl alanında söz sahibidir.²¹⁶

ne), 1434/2013. Abdülaziz el-Buhârî'nin hocaları arasında amcası Fahreddin Maymergi ve Hafızuddin Buhârî, öğrencileri arasında Kıvamüddin Kakî bulunur. Fıkıh alanında da müellefati vardır. Ahsikefî'nin *Müntehab'ı* üzerine yazdığı *et-Tahkik* (veya *Gayetü't-tahkik*) *şerhu'l-Müntehab* adlı eseri matbudur. Bu kitabına yöneltilen eleştirileri cevapladığı *Reddü kavadihi't-Tahkik* adlı bir eseri daha bulunur; bk. Kureşî, *Cevâhir*, II, 428; Kasım b. Kutluboğa, *Tâci't-terâcim*, s. 188-189; Takıyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzî el-Mısri et-Temimî (1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad-Kahire 1403-1410/1983-1989, IV, 345; Leknevî, *Fevâid*, s. 94-95; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 581; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 637, 654; II, 268; Meragî, *Feth*, II, 136; Ziriklî, *A'lâm*, IV, 13-14; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 157-158; Beka, *Mucem*, II, 207-208; Fahrettin Atar, "Abdülaziz el-Buhârî", *DİA*, 1988, I, 186-187.

212 Vecihüddin el-Erzincanî Kars'ta doğmuştur. Maveraünnehir bölgesine giderek Sadrüşşeria'dan ders almıştır. Amasya'da medfun olduğu tahmin edilmektedir; bk. Kasım b. Kutluboğa, *Tâci't-terâcim*, s. 224; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 113; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 794; Bursalı Mehmed Tahir (1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-1342, I, 351; Ziriklî, *A'lâm*, V, 53; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 565; Beka, *Mucem*, III, 310-311.

213 Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1247, müellif hattı, şurutul-kıyastan sonuna kadar, 726 tarihli, 270 vr.; Carullah Efendi, nr. 492, I. Cilt; 493, II. Cilt; Kâtip: Davud b. Ali el-Ankarî, tarih: 749, 1-263 vr.; nr. 494, I. Cilt; Kâtip: Davud b. Ali el-Ankarî, müellifinin hattından naklen, Erzincan'da yazılmış, tarih: 747, 1-227 vr.; Edirne Selimiye Ktp., nr. 550, 551.

214 bk. <http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=139062> (erişim: 21/10/2017).

215 Fahreddin el-Çarperdi Azerbaycan'ın Arran bölgesinde bulunan Çarperdi beldesine mensuptur. Şafîî âlimdir. Tebriz'de ilim tahsil etmiş ve Kadı Beyzavî'den ders almıştır. Adududdin el-İcî ile münazaralar yapmıştır. Tebriz'de vefat etmiştir. Fıkıh, usûl, nahiv, sarf ve tefsir gibi alanlarda eserleri bulunmaktadır. Hocası Beyzavî'nin *Minhâc'ı* üzerine yazdığı *es-Siracü'l-vehhâc Şerhu'l-Minhâc* adlı eseri matbudur. İbnü'l-Hacib'in *Muhtasarü'l-Münteha'sı* üzerine Şiâdan İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin yaptığı *Gayetü'l-vusûl* adlı şerhe dair haşiyesinin bir yazması Süleymaniye Ktp., Fatih'te (nr. 1351/1) bulunmaktadır; bk. Sübkî, *Tabakât*, IX, 8-9; Cemaleddin Abdürrahim b. Hasan el-İsnevî (772/1370), *Tabakâtü's-Şafiiyye*, nşr. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1407/1987, I, 189; Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed İbn Kadi Şühbe ed-Dımaşkı (851/1448), *Tabakâtü's-Şafiiyye*, nşr. el-Hafız Abdülâlim Han, Beyrut 1407, III, 10-11; İbn Hacer, *Dürrer*, I, 142-143; Süyuti, *Buğye*, I, 303; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, VIII, 256; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 112; II, 1879; Muhammed b. Ali eş-Şevkanî (1250/1834), *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Beyrut: Darü'l-Marife, tsz., I, 47; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 108; Brockelmann, *GAL*, I, 345, 370-371; II, 246; *Suppl.*, I, 532, 536, 679; Meragî, *Feth*, II, 152; Ziriklî, *A'lâm*, I, 111; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 124; Beka, *Mucem*, I, 108-109; Mehmet Şener, "Çarperdi", *DİA*, 1993, VIII, 230-231.

216 Musul yakınındaki Sincar beldesi ve Maveraünnehir'deki Hucend şehrine nisbet edilmiştir. Kak Azerbaycan'da bir yer ismi ya da Farsça kuru ekmeğin anlamında bir kelimedir. Kakî Tirmiz'de Abdülaziz el-Buhârî ve Hüsameddin es-Siğnaki gibi âlimlerden ders almıştır. Kırım'a, ardından Kahire'ye gitmiştir.

Bünyanü'l-vusûl fi şerhi'l-Usûl li'l-Pezdevî adlı eseri tez olarak çalışılmıştır.²¹⁷

11- Kıvamüddin Emir Kâtib (veya Lütfullah) b. Emir Ömer b. Emir Gazi el-Farabî el-Etkanî (veya el-İtkanî) el-Otrarî (685-758/1286-1357). Meşhur Hanefî âlimlerdendir.²¹⁸ *eş-Şamil Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı geniş şerhi tez olarak çalışılmıştır.²¹⁹

12-Celeleddin b. Şemseddin el-Harizmî el-Kirlanî (767/1365). Hanefî fakih ve usûlcüdür.²²⁰ *eş-Şafi Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri doktora tezlerine paylaştıkları olarak çalışılmıştır.²²¹

-
- Öğrencileri arasında Ekmeleddin Bâbertî ve Celeleddin Tebbanî bulunur. Kahire'de veba salgınında vefat etmiştir. Fıkıh ve usûlde eserleri vardır. *Câmiu'l-esrar fi şerhi'l-Menâr* adlı usûl eseri matbudur; bk. Kureşî, *Cevâhir*, IV, 294-295; İbn Hacer el-Askalânî, *Tabsirü'l-müntebih bi-tahriri'l-Müştebih*, nşr. Muhammed Ali en-Neccar-Ali Muhammed el-Bicavî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, tsz., III, 1203; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1824; Leknevî, *Fevâid*, s. 186; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 155; Brockelmann, *GAL*, II, 253; *Suppl.*, II, 268; Meragî, *Feth*, II, 158; Zirikli, *A'lâm*, VII, 36; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 621; Hüseyin Kayapınar, "Kaki", *DİA*, 2001, XXIV, 216.
- 217 Bu eser Camiatü'l-Ezher, Külliyyetü'd-Dirasatü'l-İslamiyye'de yüksek lisans tezlerinde tahkik edilmiştir (Edheman Temmam Ferrac Abdurrahman, 2007; Rehab Abdülhâlim Ahmed Ebû Taha, 2007; Ahmed Sa'd Yunus Muhammed, 2008; Emel Ali Ahmed Ali, 2010; Muhammed Fethi Seyyid Süleyman, 2011; Emire Sa'd Ali el-Burî, 2011).
- 218 Seyhun nehri kenarındaki Farab şehrine yakın Etkan beldesinde doğmuştur. Otrar Farab'ın diğer adıdır ya da Farab bölgenin, Otrar ise bu bölgenin merkezinin adıdır. Etkan, Nisabur ve Buhara gibi şehirlerde ilim tahsil ettikten sonra Dimaşk'a, sonra Mısır'a gitmiş ve kendisi için yaptırılan Sargıtmışiyye Medresesi'nde ders vermiştir. Ardından Bağdat'a giderek kadılık yapmış ve Meşhed-i Ebû Hanîfede ders vermiştir. Hanefî mezhebinin savunma ve mezhebin önemli kaynaklarını yazıp tashih etme konusunda büyük çaba sarfetmiştir. Fıkıh, usûl, nahiv, feraiz ve hesap alanlarında eserleri vardır. Usûle dair Ahsiketü'nin (644) *el-Müntehab*'ının şerhi olan *et-Tebyin şerhu'l-Müntehab* ve *Şerhu Takvîmi'l-edille* adlı eserleri matbudur. Etkanî'nin hayatı ve eserleri için bk. Safedî, *Âyanü'l-asr ve âvanü'n-nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd ve diğerleri, Beyrut 1418/1998, I, 622-627; Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir ed-Dimaşkî (774/1373), *el-Bidaye ve'n-nihaye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1418/1997, XVIII, 209; Kureşî, *Cevâhir*, IV, 128-129; İbn Hacer, *Dürer*, I, 493-496; Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî (874/1470), *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfi bade'l-Vafi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-amme li'l-kitab, tsz., III, 101-103; Kasım b. Kutluboğa, *Tâci't-terâcim*, s. 138-140; Süyutî, *Buğye*, I, 459-460; Temimî, *Tabakât*, II, 221-224; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, VIII, 316-318; Şevkânî, *Bedr*, I, 158-159; Leknevî, *Fevâid*, s. 50-52; Brockelmann, *GAL*, I, 466; II, 95; *Suppl.*, I, 645; II, 87; Meragî, *Feth*, II, 174; Zirikli, *A'lâm*, II, 14; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 398; Ahmet Akgündüz, "İtkanî", *DİA*, 2001, XXIII, 464-465.
- 219 Camiatü'l-Ezher'de yüksek lisans tezlerinde tahkik edilmiştir (Külliyetü's-Şeria: Ramazan es-Seyyid Muhammed Hatır, 2003; Külliyyetü'd-Dirasatü'l-İslamiyye: Atif Muhammed İd Yusuf, 2004; Ahmed Muhammed İzzet Hilmi, 2005; Mahkeme Mehdi Muhammed, 2005; Ebû's-Suud Mahmud et-Tayrî, 2006).
- 220 Celeleddin el-Kirlanî Hüsameddin es-Siğnakî (714/1314) ve Abdülaziz el-Buhârî'den (730/1330) ders almıştır. Öğrencileri arasında Hafizüddin el-Bezzazî (827/1424) bulunur. Fıkıh ve usûlde eserleri vardır. *el-Kifaye fi şerhi'l-Hidâye* adlı eseri meşhurdur; bk. Kinalızade, *Tabakât*, III, 28, Leknevî, *Fevâid*, s. 58-59; Beka, *Mucem*, II, 19.
- 221 Dirase ve tahkik: Şafi b. Müzekkir es-Sübey'î, doktora tezi, el-Camiatü'l-İslamiyye (Medine), 1431/2010; Abdullah b. Selim ez-Zibyanî, doktora tezi, aynı üniversite, 1432/2011; Muhammed b. Avaz Revvas, doktora tezi, aynı üniversite, 1433/2012; Ali b. Reşid es-Saidî, doktora tezi, aynı üniversite, 1433/2012; Fayiz b. Himlan el-Azizî, doktora tezi, aynı üniversite, 1434/2013.

13-Nureddin Ali b. Ramazan b. Musa el-Buhârî (772/1371 sonrası). Hayatı hakkında malumat yoktur. *Fevaid (Şerh, Haşiye) ala Usûlü'l-Pezdevî* adlı eserinin yazması bulunmaktadır.²²²

14-Şemseddin Muhammed b. Mübarekşah el-Herevî (784/1382 sonrası). Hanefî âlimlerdendir. *Usûlü'l-Pezdevî*'nin şerhi olan *Tıbyanü'l-vusûl fi şerhi'l-Usûl* adlı eserinin yazması bulunmaktadır.²²³ Ancak bu eserin Muhammed b. Mübarekşah'a nisbeti şüphelidir.²²⁴

15-Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî er-Rumî el-Mısırî (714-786/1314-1384). Meşhur Hanefî âlimlerdendir.²²⁵ *et-Takrir fi şerhi Usûlü'l-Pezdevî* adlı eseri geniş bir şerh olup matbudur.²²⁶

16-Celaleddin Celal b. Ahmed b. Yusuf b. Tuğarslan et-Tebbanî es-Sîrî el-Acemî (793/1391). Hanefî âlimlerdendir. *Ta'lîka ala Usûlü'l-Pezdevî* (veya *Ta'lîka ala Şerhi'l-Erzincanî li-Usûlü'l-Pezdevî*) adlı eseri yarım kalmıştır.²²⁷

222 Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1320, müellif hattı, tarih: 772, 285 vr., I. cilt.

223 İstanbul Üniversitesi Ktp., Arapça Yazmalar, nr. 3258.

224 Ayrıca fıkıh usûlüne dair *Medarü'l-fuhûl fi şerhi Menâri'l-usûl* ve bu eserin muhtasarı olan *Dairü'l-vusûl ila ilmi'l-usûl* adlı eserleri blunur; bk. Taşköprizade İsamüddin Ahmed b. Mustafa (968/1561), *eş-Şakaiku'n-numaniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, tsz., s. 200; Kâtip Çelebi, *Süllem*, III, 226; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, II, 1825; Bağdath, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 229; Brockelmann, *GAL*, II, 212; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 17-18; Susî, *Mucem*, s. 503; H. Bekir Karlığa, "Muhammed b. Mübarekşah", *DİA*, 2005, XXX, 559-560; Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, 2004, XXIX, 118.

225 Bayburt'a nisbetle Bâbertî, Anadolu'ya nisbetle Rumî ve yaşadığı Mısır'a nisbetle Mısırî denilmiştir. Bağdat'a yakın Bâbertâ köyüne nisbet edildiği de söylenmiştir. Şemseddin İsfahani ve Kıvamüddin Kakî'den ders almıştır. Öğrencileri arasında Seyyid Şerif Cürcanî ve Molla Fenari bulunur. Memlük Sultanı Zahir Berkuk kendisine çok hürmet gösterirdi. Kahire'de vefat etmiş ve ders verdiği Şeyhuniyye Hankahı'na defnedilmiştir. Bununla birlikte Bayburt'a da bir mezar kendisine atfedilmektedir. Fıkıh, usûl, akaid, belagat, nahiv ve tefsir alanlarında kırkdan fazla eseri vardır. *el-İnaye fi şerhi'l-Hidâye* adlı eseri meşhurdur. Usûle dair *er-Rudud ve'n-nukud Şerhu Muhtasari İbni'l-Hacib ve el-Envâr fi şerhi'l-Menâr* adlı eserleri ve Hanefî mezhebinin tercihi üzerine yazdığı *en-Nüketü'z-zarife* (veya *tarife*) *fi tercihi mezhebi Ebî Hanife* adlı bir risalesi bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri için bk. İbn Hacer, *Dürer*, VI, 1; İbn Tağriberdî, *en-Nücumü'z-zahire fi muluki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire: Vezaretü's-Sekafe, tsz., XI, 302-303; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 276-277; Süyûtî, *Buğye*, I, 239-240; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1854; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, VIII, 504-505; Leknevî, *Fevâid*, s. 195-196; Bağdath, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 171; Brockelmann, *GAL*, I, 443, 460, 466-467; II, 97, 250; *Suppl.*, I, 285, 287, 508, 538, 637; II, 89-90; Meragî, *Feth*, II, 201; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 42; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 699; Sezgin, *GAS*, I, 138, 411, 412, 417, 427, 442; Arif Aytekin, "Bâbertî", *DİA*, 1991, IV, 377-378.

226 nşr. Abdüsselam Subhi Hamed-Hamdi Subhi Taħa, I-VIII, Kuveyt 1426/2005.

227 Kahire'de bulunan Tebbane mahallesine nisbet edilmiştir. Aslen Bilad-i Rum'da Sire (muhtemelen Tire) adlı yere mensuptur. Kıvamüddin Kakî ve Emir Kâtip Etkanî'den ders almıştır. Birçok kez Mısır kadil-kudatlığı teklifini reddetmiştir. Sargıtmışiyye ve Olcayhiyye gibi medreselerde ders vermiştir. Kahire'de vefat etmiştir. Fıkıh, usûl, hadis ve belagat alanlarında eserleri vardır. Usûle dair *Minhâcü'ş-şeria (Şerhu Menâri'l-Envâr)*, *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hacib*, *Muhtasar fi tercihi'l-İmam Ebû Hanife* ve *Risale fi'l-fark beyne'l-farzi'l-ameli ve'l-vacib* gibi eserleri bulunmaktadır; bk. İbn Hacer, *Dürer*, II, 97-99; İbn Tağriberdî, *Menhel*, V, 3-6; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 148-149; Süyûtî, *Buğye*, I, 488; Temimî, *Tabakât*,

17-Şihabeddin Ahmed b. Ömer ed-Devletabadî el-Hindî (849/1445). Hintli Hanefî âlimlerdendir. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri emir bahsine kadardır.²²⁸

18-Bahaeddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbnü'z-Ziya es-Saganî el-Hindî el-Mekkî (789-854/1387-1450). Hint asıllı Hanefî bir âlim olup Mekke'de yaşamış ve Mekke kadılığı yapmıştır. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eserinde kıyas bahsine kadar gelmiştir.²²⁹

19-Alaeddin Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Mes'ud el-Bistamî eş-Şahrudî el-Herevî er-Razî, Musannifek (803-875/1401-1470). Fatih devri Osmanlı âlimlerindendir. *et-Tahrir şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri yarım kalmıştır. Yazması bulunmaktadır.²³⁰ Taşköprizade bu eserini 850'de (1446-47) telif ettiğini belirtmiştir. İbnü'l-İmad (1089/1679) ve Meragî'nin *Haşiye ala Şerhi'l-Pezdevî*'yi Musannifek'e atfetmeleri bir dikkatsizlik eseri olmalıdır.²³¹

III, 248; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 113; II, 1824; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, VIII, 561; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, II, 554; a.mlf. *Hediyetü'l-ârifin*, I, 367-368; Meragî, *Feth*, II, 208; Zirikli, *A'lâm*, II, 132; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 327, 500; Beka, *Mucem*, II, 17-18.

228 Bu zat Hindistan'da Devletabad şehrinde doğmuştur. Hindistan'da doğu bölgesinin kadılıkudatı olmuştur. Jaunpur'da vefat etmiştir. Usûl, akaid, nahiv, belagat ve edebiyat alanlarında Arapça ve Farsça eserleri vardır; bk. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 127; Abdülhay b. Fahreddin et-Talibî el-Hasenî (1341/1923), *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesami' ve'n-nevâzir: el-İ'lâm bi-men fi tarihi'l-Hind mine'l-a'lâm*, Beyrut 1420/1999, III, 233; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 216; Beka, *Mucem*, II, 135.

229 Dedesinin lakabı Ziyaeddin olduğundan İbnü'z-Ziya nisbesiyle tanınır. Mekke'de doğmuştur. Mekke ve Kahire'de ilim tahsil edip babasından, Kariü'l-Hidâye ve İbn Hacer el-Askalanî'den ders almıştır. Mekke kadısı olan babasına naiplik yapmış ve onun vefatından sonra kadı olmuştur. Mekke'de vefat etmiştir. Fıkıh, usûl ve tefsir alanlarında eserleri vardır; bk. İbn Tağriberdî, *Havâdisü'd-dühur fi meda'l-eyyami veş-şuhur*, Beyrut 1410/1990, I, 303; Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed es-Sehavî (902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Darü Mektebeti'l-hayat, tsz., VII, 84-85; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 90; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 197; Brockelmann, *GAL*, I, 477; II, 225; *Suppl.*, I, 289; II, 222; Meragî, *Feth*, III, 34-35; Zirikli, *A'lâm*, V, 332; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 106-107; Saffet Köse, "İbnü'z-Ziya el-Mekkî", *DİA*, 2000, XXI, 248.

230 Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1324.

231 Musannifek Horasan'da Bistam'a yakın Şahrud köyünde doğmuştur. Küçük yaşta eser telif etmeye başladığından Musannifek (küçük musannif) lakabıyla anılmıştır. Hanefî âlimlerdendir. Fahreddin Razî'nin soyundandır. 812'de Herat'a giderek Teftâzânî'nin öğrencilerinden ders aldı. Yine bu bölgede Şafii ve Hanefî fikhını tahsil etti. 842'de Konya'ya gelerek müderrislik yaptı. Sonra Bursa Sultaniyye Medresesi'nde ders verdi. Fatih'in Sadrazamı Mahmud Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a geldi. 867'de Fatih'le birlikte Bosna seferine katıldı. İstanbul'da vefat etti ve Eyüp'te defnedildi. Muhtelif ilimlerde Arapça ve Farsça 25 civarında eseri vardır. Usûle dair *Haşiye ale't-Telvih* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri için bk. Taşköprizade, *Şakaik*, s. 100-102; Kâtip Çelebi, *Süllem*, II, 390-391; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, I, 113, 497; II, 2014; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, IX, 476-477; Leknevî, *Fevâid*, s. 192-194; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 735; Brockelmann, *GAL*, II, 234; *Suppl.*, II, 329; Meragî, *Feth*, III, 45-46; Zirikli, *A'lâm*, V, 9; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 530-531; Beka, *Mucem*, III, 292-293; M. Kamil Yaşaroğlu, "Musannifek", *DİA*, 2006, XXXI, 239-240.

20-Sadeddin b. Kadı Buddehn²³² b. Şeyh Muhammed el-Kidvaî el-Hayrabadî (882/1477). Hintli Hanefî âlimlerdendir. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı bir eseri olduğu bildirilmiştir.²³³

21-Alaeddin Allahdad b. Abdullah el-Cunburî (923/1517). Hindistan'ın meşhur âlimlerindendir. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı bir eseri bulunmaktadır.²³⁴ Abdülhay el-Leknevî (1304/1886) bu şerhi gördüğünü ifade etmektedir.²³⁵

22-Vecihüddin b. Nasrullah (veya Abdurrahman) b. İmadeddin el-Alevî el-Guceratî el-Hindî (911-998/1505-1590). Hindistanlı Hanefî fakih ve usûlcüdür.²³⁶ *Şerh* (veya *Haşiye alâ*) *Usûli'l-Pezdevî* adlı eserinin yazma nüshası bulunmaktadır.²³⁷

23-Ebu'l-Münteha Ahmed b. Mehmed (Muhammed) el-Mağnisavî (1000/1591). Osmanlı âlimlerinden olup kıraat, kelâm ve usûle dair eserleri bulunmaktadır.²³⁸ *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eserinin yazma nüshası bulunmaktadır.²³⁹

24-Bahru'l-ulum Abdülalî Muhammed b. Nizameddin Muhammed b. Kutbeddin el-Leknevî (1144-1225/1731-1810). Hintli Hanefî fakih, usûlcü ve mantıkçıdır. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı bir eseri bulunmaktadır.²⁴⁰ Muhibbullah b. Abdüş-

232 Hasenî tarafından bu şekilde zaptedilmiştir; bk. *Nüzhe*, III, 240.

233 Sadeddin el-Hayrabadî nahiv, fıkıh, usûl ve tasavvufta söz sahibidir. Babası Hayrabad'da kadıydı. Leknev'de bir süre şeyhlik yaptıktan sonra Hayrabad'a taşınmış ve burada bir hankah yaptırmıştır. Usûl ve nahiv alanında eserleri bulunur. Ahsiketi'nin *Müntehab*'i üzerine *Şerhu'l-Hüsami* adında bir eseri bulunmaktadır; bk. Gulam Ali Azad el-Beligramî (1220/1785), *Sübhatü'l-mercan fi asari Hindustan*, nşr. Muhammed Said et-Tureyhi, Beyrut-Bağdad, 2015, s. 93; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 385-386; Hasenî, *Nüzhe*, III, 252; Beka, *Mucem*, II, 119.

234 Alaeddin el-Cunburî Cunbur (Jaunpur) şehrinde doğmuş ve yetişmiştir. İlmiyle meşhur olmuş, ders ve fetva vermekle meşgul olmuştur. Usûl, fıkıh, nahiv ve tefsir alanlarında eserleri vardır. *Usûlü'ş-Şaşi* üzerine yazdığı *Fusûlü'l-gavaşi* adında haşiyesi bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri için bk. Muhammed Siddık Han el-Kannevci (1307/1890), *Ebcedü'l-ulum*, Beyrut 1423/2002, s. 696; Hasenî, *Nüzhe*, IV, 312; Beka, *Mucem*, I, 276-277.

235 Leknevî, *Fevâid*, s. 124. Eserde "Allahdad ve'l-Cunfuri" ibaresinde geçen "ve" harfi yanlışlıkla ilave edilmiştir; bk. a.y. Doğrusu "Allahdad el-Cunfuri" olmalıdır; zira "Cunfur" ve "Cunbur" aynı yerin adının farklı şekillerde yazılmasından ibarettir.

236 Gucerat'ta eğitimini tamamlamış ve burada yaşamıştır. Usûl ve diğer alanlarda Arapça ve Farsça birçok eseri vardır. *Hâşiye ale't-Telviḥ* adlı bir eseri bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri için bk. Kannevci, *Ebced*, s. 697-698; Hasenî, *Nüzhe*, IV, 442-443; Brockelmann, *Suppl.*, II, 605; Zirikli, *A'lâm*, VIII, 110; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, IV, 71.

237 Princeton University Library, Islamic Manuscripts, nr. 869 (5372).

238 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1287; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 162; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 228; Zirikli, *A'lâm*, I, 234-235;

239 Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 70, müstensih: Mehmed b. Nasuh, tarih: 1707, 151b-171b vr.

240 Bahru'l-ulum el-Leknevî babasından ve başka âlimlerden ders almıştır. Leknev Frengi-mahal medresesinde, Şahcihanpur, Rampur ve Madras'ta ders vermiştir. Madras'ta vefat etmiştir. Usûl, fıkıh ve mantıkla ilgili eserleri bulunmaktadır. *Fevatihü'r-rahamut şerhu Müsellemi's-sübut* adlı usûl eseri meşhur ve matbudur. Usûle dair başka eserleri de vardır; bk. Kannevci, *Ebced*, s. 717; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 586-587; Hasenî, *Nüzhe*, VII, 1021-1023; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 624-625; Meragî, *Feth*, III, 132; Zirikli, *A'lâm*, VII, 71; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 669; Beka, *Mucem*, II, 215-216; Metin Yurdagür, "Bahrülulum el-Leknevî", *DİA*, 1991, IV, 518-519.

şekur el-Biharî'nin (1119/1707) *Müsellemü's-sübut'u* üzerine yazdığı *Fevatihü'r-rahmut* adlı şerhinde *Usûlü'l-Pezdevî*'nin bazı ibarelerini açıklamıştır.²⁴¹

B. Diğer Çalışmalar

1. Hüsameddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsîketî (644/1247). Maveraünnehir bölgesinde bulunan Ahsîket (veya Ahsîkes) şehrine mensuptur. Hanefî fakihidir. Buharâ'da medfundur.²⁴² *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb* adlı meşhur muhtasarının birçok baskısı vardır.²⁴³ Müellifinin adına nisbetle *el-Müntehabü'l-Hüsamî* veya kısaca *el-Hüsamî* adıyla da anılır. Bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bu muhtasar incelendiğinde onun *Usûlü'l-Pezdevî*'nin bir özeti olduğu açıkça görülmektedir.

2. Celaleddin Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Hucendî el-Habbazî (691/1292). Semerkand yakınlarında Hucend'de doğmuştur. Harizm, Bağdat ve Dımaşk'ta müderrislik yapmıştır. Fıkıh ve usûle dair eserleri bulunmaktadır.²⁴⁴ *el-Muğni fi usûli'f-ikh (fi'l-usûl, Kitâbü'l-Muğni)* adlı usûl muhtasarı matbudur.²⁴⁵ Bu muhtasarın birçok şerhi bulunmaktadır.²⁴⁶ *el-Muğni* incelendiğinde onun Serahsî ve Pezdevî'nin usûle dair eserlerinin bir özeti olduğu açıkça görülmektedir.

3-Muzafferüddin Ahmed b. Ali b. Tağlib, İbnü's-Saatî (651-694/1254-1295). Hanefî fakih, usûlcü, edebiyatçı ve hattattır. *Nihayetü'l-vusûl ila ilmi'l-usûl* adlı eseri tez olarak çalışılmış olup matbudur.²⁴⁷ Bu eser *Bedü'n-nizam el-câmi' beyne Usûli'l-Pezdevî ve'l-İhkâm* adıyla da anılır. Ancak müellifin eserine verdiği ad öncedir. Eserinin girişinde müellif Amidî ve Pezdevî'nin metotlarını, başka bir ifadeyle fukaha ve mütekellimîn yöntemlerini cemetmeye çalıştığını ifade etmiştir. Memzuc (karma) metotla yazılan ilk usûl çalışmalarından sayılan bu eser üzerine

241 *Fevatihü'r-rahmut*, nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut 1423/2002, I, 7.

242 Kureşî, *Cevâhir*, III, 334; Kasım b. Kutluboğa, *Tâci'ü't-terâcim*, s. 245-246; Kınalızade, *Tabakât*, II, 189-190; Ali el-Karî, *Esmar*, II, 728; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1848-1849; Leknevî, *Fevâid*, s. 188; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 123; Brockelmann, *GAL*, I, 474; *Suppl.*, I, 654; Zirikli, *A'lâm*, VII, 28; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 663; Susî, *Mucem*, s. 509-510; Mustafa Uzunpostalcı, "Ahsîketi", *DİA*, 1989, II, 181.

243 Delhi 1326; nşr. Ahmed el-Avazî, Beyrut 2005.

244 Zehebî, *Târihi'l-İslam*, XV, 726; Kureşî, *Cevâhir*, II, 668-669; Kasım b. Kutluboğa, *Tâci'ü't-terâcim*, s. 220-221; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1749-1750; Leknevî, *Fevâid*, s. 151; Brockelmann, *GAL*, I, 476; *Suppl.*, I, 657; Meragî, *Feth*, II, 79; Zirikli, *A'lâm*, V, 63; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 576-577; Beka, *Mucem*, III, 316-320; Susî, *Mucem*, s. 385-386; Mahmud Rıdvanoğlu, "Habbazî", *DİA*, 1996, XIV, 342-343.

245 nşr. Muhammed Mazhar Beka, Mekke 1403/1983.

246 Bu şerhler için bk. Beka, *Mucem*, III, 316-320.

247 Dirase ve tahkik: Mehmet Akkaya, *Camiatü'l-Ezher, Külliyyetü'ş-Şeria ve'l-Kanun*, doktora tezi, 1402/1982; nşr. Sâd Gureyr, *Camiatü' Ümmü'l-kura*, I-II, 1418-1419, matbu doktora tezi.

birçok şerh yazılmıştır.²⁴⁸ Genellikle, iki telif yöntemini cemedan ilk, öncü eser olarak bilir.

4-Hafızuddin Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (710/1310). Meşhur Hanefî âlimlerdendir. Tefsir, fıkıh, usûl ve kelâmıla ilgili eserleri bulunmaktadır. *Menârü'l-envar* adlı Hanefî usûlüne dair meşhur metni Pezdevî ve Serahsî'nin usûle dair eserlerinin özeti olup birçok baskısı vardır.²⁴⁹ *Menar* metni medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberlenmiş, üzerine şerh, haşiye, ihtisar, nazma çekme vb. pek çok çalışma yapılmıştır.²⁵⁰

5-Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mes'ud b. Tacüşşeria Mahmud el-Mahbubî el-Buhârî (747/1346). Buhara'da bir ulema ailesine mensup meşhur Hanefî âlimlerdendir. Memzuc metotla yazılan *et-Tenkîh (Tenkîhü'l-usûl)* adlı meşhur metinde öncelikle Pezdevî'nin *Usûl*'ünü esas almış, sonra ona Fahreddin Razî'nin (606/1210) *Mahsul*'ü ve İbnü'l-Hacib'in (646/1248) *Muhtasar*'ından ilavelerde bulunmuştur.²⁵¹ Müellifin kendi eseri üzerine yazdığı *et-Tavzîh Şerhu't-Tenkîh* adlı şerh kısa olduğu için metinle birlikte tek eser gibi görülmüş ve üzerine birçok şerh, haşiye vb. çalışma yapılmıştır. Bu eser medreselerde okutulan en meşhur metinlerden biri haline gelmiştir. *Tenkîh*, müellifinin şerhi *Tavzîh* ve Teftâzânî'nin *Telvih* haşiyesiyle birlikte çok defa basılmıştır.²⁵²

248 Astronomi ve saatçilikle meşgul olan İbnü's-Saati'nin babası Bağdat'ta Müstansiriyye Medresesi'nin kapısındaki büyük saatleri yapmıştır. İbnü's-Saati Bağdat'ta doğmuş ve yetirmiştir. Şemseddin el-İsfahani kendisini İbnü'l-Hacib'den üstün tutardı. Zerkeşi, zamanında usûl-i fıkhı en iyi bilen kişi olduğunu ifade etmiştir. Bağdat'ta Müstansiriyye Medresesi'nde ders vermiştir. Fıkıh ve usûle dair eserleri vardır; bk. Kureşi, *Cevâhir*, I, 208-212; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 95; Kınalızade, *Tabakât*, III, 10-13; Temimi, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 462-464; Ali el-Kari, *Esmar*, I, 325; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 235-236; Leknevi, *Fevâid*, s. 26-27; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 100-101; Brockelmann, *GAL*, I, 477; *Suppl.*, I, 658; Meragî, *Feth*, II, 94-95; Zirikli, *A'lâm*, I, 175; Kehhale, *Mucemül-müellifin*, I, 199-200; Beka, *Mucem*, I, 171; Ahmet Özel, "İbnü's-Saati, Muzafferüddin", *DİA*, 2000, XXI, 190-192.

249 Delhi 1287; Bulak 1298; İstanbul 1315, 1326.

250 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1823-1827; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, II, 554-555; Beka, *Mucem*, III, 9-32; Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, 2004, XXIX, 118-119. Hafızuddin en-Nesefî günümüzde Özbekistan'da bulunan Nesef'e (Karşı) mensuptur. Buhara'da Hamidüddin ed-Darir ve Hahezade Bedreddin el-Kerderîden ders almıştır. Buhara ve Kirman'da ders vermiştir. Kendisinden Sığnakî ve Muzafferüddin İbnü's-Saati ders almıştır. 710'da Bağdat'a gelmiş, aynı yıl Bağdat'tan memleketine dönerken bugün İranda yer alan Huzistan eyaletinin İzec (bugünkü Malülemer) şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. *Menârü'l-Envâr* üzerine yazdığı *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-Menâr* adlı eseri meşhur ve matbudur. Ayrıca yine *Menâr* metni üzerine *el-Münevvir* (veya *en-Nur*) fi şerhi'l-Menâr adlı yazdığı kısa bir şerhi daha bulunmaktadır. Ahsiketî'nin *Müntehabı*' üzerine iki şerh yazmıştır. Nesefî'nin hayatı ve eserleri için bk. Kureşi, *Cevâhir*, II, 294-295; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 174-175; Leknevi, *Fevâid*, s. 101-102; Brockelmann, *GAL*, I, 475; II, 250-253; *Suppl.*, I, 644, 761, 764; II, 263-268; Meragî, *Feth*, II, 108; Zirikli, *A'lâm*, IV, 67-68; Kehhale, *Mucemül-müellifin*, II, 228; Murteza Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekat", *DİA*, 2006, XXXII, 567-568.

251 Sadrüşşeria, *Tenkîh (Tavzîh ve Telvih)*'le birlikte), Kahire: Mektebetü Subeyh, tsz., I, 10-11.

252 Sadrüşşeria kelâm, fıkıh, usûl, dil, felsefe, astronomi ve tabiat bilimleri gibi birçok alanda söz sahibidir.

6-Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenarî (Molla Fenarî) (751-834/1350-1431). Meşhur Osmanlı âlimlerindedir. Matbu olan *Fusûlü'l-bedâi' fî usûliş-şerâi'*²⁵³ adlı eserinin başlangıcında *Usûlü'l-Pezdevî* başta olmak üzere *Mahsul*, *Muhtasarü İbni'l-Hacib* ve başka birçok usûl eserinin meselelerini tahkik ettiğini belirtmiştir.²⁵⁴ Bazı kaynaklarda *Şerhu Usûlü'l-Pezdevî* adıyla zikredilen eseri ise aslında *Şerhu dibaceti Usûlü'l-Pezdevî* olup *Usûlü'l-Pezdevî*'nin sadece başlangıç kısmı üzerine yapılan bir şerhtir.²⁵⁵

7-Kasım b. Kutluboğa (879/1474). Allâme lakabıyla meşhur, Hanefî fakih, usûlcü ve muhaddistir.²⁵⁶ *Usûlü'l-Pezdevî*'nin hadislerinin tahririni yapmıştır. Sahasında ilk ve tek olan bu çalışma *Usûlü'l-Pezdevî*'nin yukarıda bilgileri verilen iki müstakil neşriyle birlikte neşredilmiştir. Müellifin bu eserinde 1000'den fazla hadisin tahririni yaptığını ifade eden Sâid Bekdaş'ın neşri daha düzgün olmakla

---

Hanefî fıkının meşhur metinlerinden *Vikaye* dedesi tarafından kendisinin ezberlemesi için yazılmıştır. Bir dönem Herat'ta yaşayan Sadrüşşeria daha sonra Buhara'ya dönmüş ve orada vefat etmiştir. Fıkıh, usûl, mantık, kelâm, astronomi, tasavvuf ve belagat alanlarında eserleri vardır; bk. Kureşî, *Cevâhir*, IV, 369-370; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcüt-terâcim*, s. 203; Temimi, *Tabakât*, IV, 429-430; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 496-499; Leknevi, *Fevâid*, s. 109-112; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 649-650; Brockelmann, *GAL*, II, 213-214; *Suppl.*, II, 300-301; Meragî, *Feth*, II, 155; Ziriklî, *Alâm*, IV, 197-198; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 355; Beka, *Mucem*, III, 146-163; Şükrü Özen, "Sadrüşşeria", *DİA*, 2008, XXXV, 427-431; a.mlf., "Tenkihu'l-usûl", *DİA*, 2011, XL, 454-458.

253 I-II, İstanbul 1289; nşr. Muhammed Hüseyin İsmail, I-II, Beyrut 1427/2006.

254 Molla Fenarî, *Fusûlü'l-bedâi'*, nşr. Muhammed Hüseyin İsmail, I, 7-8.

255 Maveraünnehir veya Bursa yakınlarındaki Fenar adlı beldeye ya da babasının fenercilik mesleğine nisbet edildiği belirtilmiştir. Babasından ve İznik'te Alaeddin Esved'den, Amasya'da Cemaleddin Aksarayî'den, ardından Mısır'da Seyyid Şerif Cürcanî'yle birlikte Bâbertî gibi âlimlerden ders almıştır. Kahire'de İbn Hacer'e icazet vermiştir. Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmet dönemlerinde müderris ve Bursa kadısı olmuştur. II. Murad tarafından şeyhülislamlık makamının bulunmadığı dönemde ona denk sayılan müftülük makamına tayin edilmiştir. Bursa'da yaptırdığı caminin yanında medfundur. İbnü'l-Hacib'in *Muhtasarü* üzerine Adududdin İcî *Şerh*'ini yirmi kez okuttuğu belirtilmiştir. Öğrencileri arasında Muhyiddin el-Kâfiyeci bulunur. Usûl, mantık, tefsir, feraiz ve kelâm alanlarında eserleri vardır; bk. Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî (845/1442), *es-Sülûk li-mârifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1418/1997, VII, 8, 9; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*, nşr. Hasan Habeşi, Kahire 1389/1969, III, 464-465; a.mlf., *Tabzir*, III, 1155; Süyutî, *Buğye*, I, 97-98; Taşköprizade, *Şakaik*, s. 17-21; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, IX, 304; Leknevi, *Fevâid*, s. 166-167; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 188; Brockelmann, *GAL*, II, 303-304; *Suppl.*, II, 328-329; Meragî, *Feth*, III, 30; Ziriklî, *Alâm*, VI, 110; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, III, 269-270; İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenarî", *DİA*, 2005, XXX, 245-247.

256 Tam adı Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah, Ebu'l-Adl ve Ebu'l-Fida Zeyneddin (Şerefeddin) es-Sudunî el-Cemalî el-Mısri'dir (802-879/1400-1474). Babasını azad eden Saltanat Naib'i Sudun'a nisbet edilmiştir. Kahire'de doğmuştur. İzzeddin İbn Cema, İbn Hacer, Kariü'l-Hidâye ve başka birçok âlimden ders almış, İbnü'l-Hüma'ma uzun süre mülazemet etmiştir. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Usûl, hadis, fıkıh, kelâm, mantık ve sarf gibi birçok ilim dalında yüzden fazla eseri vardır; Sehavî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 184-190; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 499; II, 1825, 2006; Leknevi, *Fevâid*, s. 90; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 830-831; Brockelmann, *GAL*, I, 469; II, 224; *Suppl.*, I, 296, 362, 611-612, 635, 638, 658; II, 90, 92, 93, 264; Meragî, *Feth*, III, 48; Ziriklî, *Alâm*, V, 180; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, II, 648; Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, 1999, XX, 152-154.

birlikte hadislerin kaynaklarındaki yerleri tespit edilmemiştir. Kanaatimizce bu önemli bir eksikliktir. Bu eserin müstakil ve daha geniş bir neşri de yapılmıştır.²⁵⁷

8-Muhammed b. Feramuz b. Ali er-Rumî, Molla Hüsrev (800-885/1398-1480). Meşhur Osmanlı âlimi ve şeyhülislamdır.²⁵⁸ *Şerhu Usûli'l-Pezdevî* adıyla kendisine nisbet edilen eser aslında Pezdevî'nin eserinin mukaddime kısmı üzerine yazılmış olup bir risale hacmindedir. Bu eser bir makalede neşredilmiştir.²⁵⁹

C. Değerlendirme

Burada zikredilen toplam 32 müellife ait muhtelif çalışmalar içinde fevaid, haşiye gibi adlarla anılsa da şerh türünden sayılabilecek 26 eser bulunmaktadır. Bu şerhlerden Tebbanî (793/1391), Devletabadî (849/1445), İbnü'z-Ziya el-Mekkî (854/1450) ve Musannifek'in (875/1470) eserleri yarım kalmıştır. Molla Fenari (834/1431) ve Molla Hüsrev'in (885/1480) eserleri ise *Usûlü'l-Pezdevî*'nin dibace/mukaddimesinin şerhidir. Ahsîketî (644/1247), Habbazî (691/1292), İbnü's-Saatî (694/1295), Nesefî (710/1310) ve Sadrüşşeria'nın (747/1346) telif ettiği muhtasar/metinlerle Molla Fenari'nin *Fusûlü'l-bedâi'* adlı eseri ise kaynak olarak Pezdevî'den faydalanmış ve önemli ölçüde ona dayanmış eserlerdendir. *Usûlü'l-Pezdevî* üzerine yapılan bu çalışmalardan 23'ünün günümüze ulaştığını tespit edebildik. Geriye kalan çalışmaların, özellikle geç dönemde Hint coğrafyasında telif edilen eserlerin henüz düzgün biçimde kataloglanmayan ya da ulaşamadığımız kütüphanelerde mevcut olduğunu tahmin etmekteyiz.

257 nşr. Muhammed Edib Salih-Abdullah Kuheylian, Riyad 1434/2013, 520 sayfa. Bu eser üzerine lisanüstü çalışmalar da yapılmıştır; bk. Pezdevî, *Usûl*, nşr. Sâid Bekdaş, naşirin girişi, s. 82-83.

258 Küçükken babası vefat edince enişesi Hüsrev'in himayesinde büyüdüğü için Molla Hüsrev lakabıyla meşhur olmuştur. Bursa ve Edirne'de bulunan Yusuf Bali ve Haydar Herevî gibi âlimlerden ders almıştır. Edirne'de müderrislik yapmıştır. Fatih devrinde kazasker, sonra şeyhülislam olmuştur. Fatih'in kendisine çok saygı gösterdiği ve zamanın Ebû Hanife'si olduğunu söylediği nakledilir. Sahn-ı Seman medreselerinin programını yapan âlimlerden birisidir. Öğrencileri arasında Zenbilli Ali Efendi ve Fenarîzade Hasan Çelebi gibi âlimler bulunur. İstanbul Fatih'te üç cami yaptırmıştır. İstanbul'da vefat etmiş, Bursa'daki medresesine defnedilmiştir. Fıkıh, usûl, belagat ve tefsirle ilgili eserleri vardır. Fıkıh usûlüne dair telif ettiği *Mirkatü'l-vusûl ila ilmi'l-usûl* adlı muhtasar metin ve onun şerhi *Mirâtü'l-usûl* meşhur ve matbudur. Usûle dair başka eserleri de bulunmaktadır; bk. Sehavî, *Dav*, VIII, 279; Taşköprizade, *Şakaik*, s. 70-72; Temimi, *Tabakât*, III, 199-201; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 81, 498; İbnü'l-İmad, *Şezerat*, IX, 512-513; Leknevi, *Fevâid*, s. 184; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 211; Brockelmann, *GAL*, II, 226-227; *Suppl.*, II, 316-317; Meragî, *Feth*, III, 51-52; Zirikli, *A'lâm*, VI, 328; Kehhale, *Mucemü'l-müellifin*, I, 670; III, 584; Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *DİA*, 2005, XXX, 252-254.

259 Abdurrahim Kozalı, "Molla Hüsrevs Werk Sarhu Usûli l-Pazdawi", *Hikma*, Volume 5 (Ekim 2012), s. 140-173; bk. <http://www.hikma-online.com/cms/sites/default/files/HIKMA%205%20Art%201.pdf> (erişim: 25/10/2017); a.mlf., "Şerhu Usûli'l-Pezdevî Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) Bildiriler = International Symposium on Mulla Khusraw (18-20 November 2011 Bursa) Proceedings*, 2013, s. 285-304.

Bu meyanda günümüze ulaşan eserlerden beş tanesi *el-Müntehabü'l-Hüsami*, *el-Muğni*, *Bedü'n-nizam*, *Menar* ve *Tenkîh* gibi meşhur usûl metinleridir. Molla Fenari'nin *Fusûlü'l-bedâ'i* müstakil bir usûl eseri olup matbudur. Geriye kalanlar ise şerh türü eserlerdir. Bu şerhlerden dört tanesi: Hamidüddin er-Ramuşi,²⁶⁰ Hüsameddin es-Sıgnakî (matbu tez), Abdülaziz el-Buhârî ve Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (matbu tez) şerhleri basılmıştır. Bu şerhler içinde en meşhur olan Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrar*'ı matbu olmakla birlikte, tez çalışmalarında tahkik edilmiş hali yayınlanmamış ve ilmî ölçülere uygun bir neşri henüz yapılmamıştır. Bunun dışında dört şerh tez çalışmalarında tahlil ve tahkik edilmiş, ancak yayınlanmamıştır. Vecihüddin el-Erzincanî'nin şerhinin tahkik aşamasında olduğu belirtilmiştir. Molla Hüsrev'in dibace şerhi yayınlanmıştır. Yazması bulunan yedi şerh üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kasım b. Kutluboga'nın *Usûlü'l-Pezdevî*'nin hadislerini tahrir ettiği çalışması da yayınlanmıştır. *Usûlü'l-Pezdevî*'yi şerheden müelliflerin içinde iki tane Şafîî âlim de bulunmaktadır; Kutbeddin eş-Şirazî ve Fahreddin el-Çarperdi'nin bu eserleri günümüze ulaşmamıştır.

SONUÇ

Hanefî usûlünün ilk ve en önemli muhtasarı Fahrülislam el-Pezdevî'nin (482/1089) *Usûl*'üdür. Zira bu eserden sonra yazılan Hanefî usûl muhtasarlari ve genel olarak Hanefî usûl metinleri çoğunlukla bu eserin çizdiği çerçevenin dışına çıkmamışlardır. Bu büyük etkinin sebebi Pezdevî'nin kendinden önceki Hanefî usûl birikimini özümseyip başarılı bir şekilde sistematize etmesinde yatmaktadır. Aynı zamanda meselede müctehid bir fakih sayılan Pezdevî'nin eserinden gerek kendi asrında gerekse kendisinden sonraki çağlarda birçok usûlcü faydalanmış, onu özetlemiş veya şerhetmiştir. Bu özet ve şerhler aracılığıyla Pezdevî'nin *Usûl*'ü yazıldığı dönemden günümüze değin, yaklaşık bin yıldır etkisini sürdürmüştür. Klasik İslamî metinler içinde bu ölçüde etkili eserlerin sayısı çok değildir. Dolayısıyla Pezdevî'nin eseri ve üzerine yapılan çalışmaların neşir ve tahlili Hanefî usûl anlayışının kurulması, gelişimi ve günümüze taşınması açısından önem arz etmektedir. Özellikle Hanefî usûlüne dair birçok önemli eser bu ilgiyi araştırmacılar beklemektedir.

260 Üzerine yapılan tez çalışması neşredilmemiştir.